

Krakowscy Romowie – przeszłość, teraźniejszość, przyszłość

Michał P. Garapich, Elżbieta Mirga-Wójtowicz, Monika Szewczyk

Grudzień 2021

Spis treści:

1.	Wprowadzenie do zagadnienia	4
2.	Metodologia, dane i zasada badań partycypacyjnych	6
3.	Romowie w Krakowie	9
3.1.	Okres okupacji 1939-1945	10
3.2.	Czasy PRL 1945-1989	12
3.3.	Okres III RP	19
4.	Obraz społeczności – edukacja, praca, mieszkalnictwo, zdrowie	21
4.1.	Edukacja	21
4.2.	Zatrudnienie i kształcenie zawodowe	29
4.3.	Polityka senioralna – obawy starszyny	33
4.4.	Sytuacja mieszkaniowa	37
4.5.	Sytuacja zdrowotna	41
5.	Działalność organizacji romskich	43
5.1.	Działalność w zakresie edukacji o Zagładzie Romów w Krakowie	47
6.	Wnioski	52
7.	Rekomendacje	54
7.1.	Rekomendacje dotyczące polityki kulturowej, w tym językowej i historycznej	54
7.2.	Rekomendacje dotyczące polityki edukacyjno-zawodowej	58
7.3.	Rekomendacje dotyczące polityki senioralnej	59
7.4.	Rekomendacje dotyczące relacji ze społeczeństwem obywatelskim	60
8.	Bibliografia	61
9.	Spis tabel	63
10.	Spis rysunków	63
11.	Spis fotografii	63
12.	Notki biograficzne realizatorów badania	64

Streszczenie

Celem niniejszego raportu jest przedstawienie i analiza potrzeb społeczności romskiej w Krakowie. Na wstępie przedstawiamy założenia metodologiczno-etyczne badań, na podstawie których powstał raport, a co za tym idzie wskazujemy na konieczność bardziej partycypacyjnego podejścia do badań mniejszości etnicznych w celu stworzenia konkretnych polityk miejskich. Raport zawiera rys najnowszej historii Romów w Krakowie, a następnie omawia kwestie związane z edukacją, zdrowiem, funkcjonowaniem organizacji romskich i struktur przywódczych, oraz wyzwania dotyczące kultury i języka. Kończymy raport rekomendacjami dla władz miasta, mającymi na celu wypracowanie konkretnych rozwiązań dotyczących krakowskich Romów, a jednocześnie wsparcie miasta w promowaniu Krakowa jako otwartego wielokulturowego miasta.

Summary

This report aims at presenting the current situation of Roma community in Kraków and their needs in the context of creating a set of social and cultural policies by Kraków municipality. First, we present our methodological and ethical basis of this research calling for more participatory approach to ethnic and multicultural policies on urban level. We then sketch out broad points of contemporary history of Roma in Kraków, and then move to depict issues related to education, health, civil society and challenges Roma culture and language face today. We conclude with a series of recommendations which should assist the municipal authorities in addressing the issues Roma community face, but also which should help the city to promote itself as an inclusive, ethnically and culturally diverse city.

1. WPROWADZENIE DO ZAGADNIENIA

Mimo, iż społeczność romska jest jedną z najstarszych mniejszości etnicznych zamieszkujących Kraków i województwo małopolskie, wiedza na temat jej historii, kultury oraz problemów społecznych i politycznych przed jakimi stoi jest zaskakująco znikoma. Brak klarownego rozeznania i systematycznego opracowania dotyczącego tej społeczności jest zastanawiający w kontekście istnienia od 2001 roku najpierw Pilotażowego Programu rządowego na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001-2003, a następnie jego ogólnopolskich kontynuacji, które działają do dnia dzisiejszego¹.

Liczbę Romów w Krakowie ocenia się na ok. dwa tysiące, z dużą koncentracją w Nowej Hucie (Głównie grupa Bergitka Roma, Polska Roma, Romowie rumuńscy), niemniej zamieszkują oni także (ok. 150 osób) dzielnice Podgórze, Kurdwanów, Prokocim i Ruczaj (przedstawiciele grup: Polska Roma, Lowarzy, Kełderasze)². W województwie małopolskim liczbę Romów szacuje się na pięć i pół tysiąca osób³. W Krakowie aktywnie działają trzy organizacje romskie: Romskie Stowarzyszenie Oświatowe Harangos, Towarzystwo Krzewienia Kultury i Tradycji Romskiej Kałe Jakha oraz Integracyjne Stowarzyszenie Sawore. W szkołach podstawowych działa trzech asystentów edukacji romskiej⁴.

Poza pojawieniem się na mapie kultury Krakowa przy okazji dorocznego festiwalu muzyki romskiej, czy inicjatywami poszczególnych instytucji jak Muzeum Etnograficzne w Krakowie⁵,

¹ Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001-03: (<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/pilotazowy-program-rza/6721,Tresc-pilotazowego-programu-rzadowego-na-rzecz-spolecznosci-romskiej-w-wojewodzt.html>); Treść programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004-2013: (<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/tresc-programu-na-rzecz/6670,Tresc-Programu.html>); Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020: (<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/8303,Program-integracji-spolecznosci-romskiej-w-Polsce-na-lata-2014-2020.html>)

² Informacje na podstawie danych z Małopolskiego Urzędu Wojewódzkiego oraz informacji pozyskanych od działających na terenie Krakowa romskich organizacji. (Nie ma dokładnych danych jak rozkładają się proporcje liczbowe w zależności od grupy. Szacujemy, że 80-90% stanowią członkowie grupy Bergitka Roma reszta przedstawiciele grup Polska Roma, Lowarzy, Kełderasze, Romowie rumuńscy).

³ Wyliczenia eksperckie, organizacji pozarządowych i MUW. Jednocześnie dane spisu powszechnego z 2011 mówią o Romach w woj. Małopolskim w liczbie 1735.

⁴ M. Szewczyk (2015). Asystent Zatrudnienia Wspieranego jako nowe narzędzie w aktywizacji zawodowej osób wykluczonych społecznie, [w:] Romowie w Polsce i w Europie od dyskryminacji do tolerancji, pod red A. Bartosz, P. Borek, B. Gryszkiewicz.

⁵ A. Kapusta, P. Kapusta (2018), Obiekty romskie w archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Rekonesans antropologiczny. Studia Romologica nr 11

Muzeum Nowej Huty⁶, Żydowskie Muzeum Galicja, czy ostatnio Centrum Wielokulturowe, aktywnej polityki kulturalnej wobec tej mniejszości inicjowanej przez Urząd Miasta Krakowa wyraźnie brak. Wynika to naszym zdaniem z braku głębszej wiedzy jaką miasto winno dysponować w celu tworzenia polityki społecznej i kulturalnej nakierowanej na tę mniejszość. Niniejszy raport ma na celu ów stan rzeczy zmienić, jednocześnie wskazując na pewne obszary polityki kulturalnej, które ze wsparciem władz miasta z pewnością przyczyniłyby się do zwiększenia widoczności tej mniejszości, zapewnienia jej poczucia sprawstwa odnośnie polityk społecznych i kulturalnych, a przede wszystkim wpisało ich historie, tradycje i współczesne życie w całościową wielokulturową tkanę miasta.

⁶ B. Klich-Kluczevska (2009), Nowa Huta skąd przychodzimy, [w:] Moja Nowa Huta. Wystawa jubileuszowa, red. K. Jurewicz, Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa

2. METODOLOGIA, DANE I ZASADA BADAŃ PARTYCYPACYJNYCH

Niniejszy raport opiera się na metodologii mieszanej, bazującej na następujących narzędziach pozyskiwania danych:

- Dane etnograficzne wygenerowane podczas dwóch projektów badawczych finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki oraz Komisję Europejską które dotyczyły m.in. historii oraz migracji krakowskich Romów do Niemiec i Anglii⁷. Współautorzy niniejszego raportu brali/biorą udział w obu z nich. W obydwu projektach kierownikiem jest dr Michał P. Garapich.
- Dane jakościowe zebrane w toku etnograficznych eksploracji Krakowa jakie odbyły się pomiędzy sierpniem a listopadem 2021 roku na które składają się:
a) 15 wywiadów eksperckich (między innymi: asystenci i asystentki edukacji romskiej, romscy przedsiębiorcy i pracownicy, muzycy, nauczyciele i nauczycielki pracujący z dziećmi romskimi, kuratorzy sądowi, przedstawiciele i liderzy i liderki krakowskich romskich NGOów, romscy uczestnicy wspólnot religijnych, rodzice romscy) zarówno z Romami jak i z osobami blisko z nimi współpracującymi; b) szereg nieformalnych spotkań i dyskusji z przedstawicielami romskiej starszyny.
- Analiza danych zastanych i badanie źródeł wtórnych – danych rejestrowych i innych będących w posiadaniu władz miasta i urzędów wojewódzkich, oraz opracowań naukowych (m.in. analiza wywiadów w ramach projektu Roma Civil Monitor⁸) i publicystycznych na temat Romów w Polsce, a także raportów ewaluacyjnych Programu rządowego na rzecz społeczności romskiej.

⁷ Projekt 1: NCN/Marie-Curie; Polonez: “Continuity or change – Anthropological analysis of Polish Roma migration paths to Great Britain”, grant no. 2015/19/P/HS6/04125; Projekt 2: NCN OPUS “Transnational lives of Polish Roma – Migration, family and ethnic boundary making in changing European Union”; UMO-2018/31/B/HS6/030062018. Patrz też: Między zmianą a tradycją – migracyjne ścieżki polskich Romów | Ośrodek Badań nad Migracjami (uw.edu.pl); także: K. Fiałkowska, M. Garapich, E. Mirga-Wójtowicz, (2018) Antropologia migracji polskich Romów – wypełnianie luki w badaniach migracyjnych i romologicznych; Studia Romologica, nr 11/2018, str. 299-333.

⁸ Roma Civil Monitor (2017-2020) to projekt pilotażowy pod pełnym tytułem "Budowanie potencjału romskiego społeczeństwa obywatelskiego i zwiększenie jego zaangażowania w monitorowanie krajowych strategii integracji Romów. W ramach projektu powstały w 26 krajach raporty podsumowujące państwowe polityki wobec Romów: <https://cps.ceu.edu/roma-civil-monitor-reports> (dostęp: 14.02.2022)

- Dane z projektu historii mówionej, jakie przeprowadzono w 2018 roku wśród nowohuckich Romów⁹.

Powyższe dane źródłowe nie wyczerpują jednak naszej wiedzy stanowiącej podstawy raportu. Badanie opiera się także na głębszym rozeznaniu tej społeczności wynikającym z faktu, iż dwie autorki (EMW, MS) nie tylko mieszkają w Krakowie, ale również działają w różnym charakterze w romskich organizacjach i są powiązane więzami rodzinnymi, społecznymi i zawodowymi z tą grupą, aktywnie partycypując w artykulacji jej głosu na forum lokalnym, krajowym jak i międzynarodowym. To etnograficzne zanurzenie autorek pozwala po pierwsze na uniknięcie często mylącego podejścia do zagadnienia z użyciem metod ilościowych czy statystycznych, po drugie na wydobycie autentycznego głosu krakowskich Romów i przedstawienie ich punktu widzenia na problemy i potrzeby z jakimi się spotykają. Nasza etnograficzna metoda polegała przede wszystkim na długich, wielokrotnych, często powtarzanych rozmowach nieustrukturyzowanych z Romami o różnym statusie ekonomicznym, wieku, płci, stopniu zaangażowania w życie publiczne czy romskie organizacje. Co najważniejsze, przeprowadziliśmy rozmowy z osobami, które w społeczności posiadają status starszyny¹⁰ o dużym autorytecie, ale które w formalnym życiu publicznym są raczej nieobecne.

Powyższe uwagi mają na celu przede wszystkim waloryzację partycypacyjnych etnograficznych metod jakościowych dla celów stworzenia wiedzy przydatnej dla władz miasta i wsparcia w wypracowywaniu przezeń polityk na niwie socjalnej, edukacyjnej i kulturalnej. Stoimy na stanowisku, iż dane statystyczne, demograficzne (o ile takowe istnieją) w odniesieniu do badań dotyczących mniejszości etnicznych w mieście nie mogą być traktowane jako odzwierciedlenie opinii i głosu Romów krakowskich, a wyjściem jest podejście do badań mniejszości na zasadzie partycypacyjnej, czyli z aktywnym uwzględnieniem głosu jej przedstawicieli. W tym sensie, „badana” mniejszość nie jest pasywnym celem analizy, ale aktywnym aktorem artykulacji swoich problemów i potrzeb, tym samym sprawczo zaznaczając

⁹ W 2018 roku Integracyjne Stowarzyszenie SAWORE z Krakowa zrealizowało projekt Romowie w Nowej Hucie. Historia mówiona. Przeprowadzono 16 wywiadów metodą historii mówionej z najstarszymi Romami – mieszkańcami Nowej Huty – od lipca do października 2018 roku. Rezultatem projektu jest publikacja M. Szewczyk. (2019) „O Romach w Nowej Hucie słów kilka”, Integracyjne Stowarzyszenie Sawore, Kraków.

¹⁰ „Starszyzna” w romskim znaczeniu - to osoby starsze z autorytetem. Nie należy mylić z romskimi aktywistami, liderami, którzy mają autorytet ekspercki w świecie nie-romskim i są bardziej widzialni i rozpoznawali, ale niekoniecznie w świecie romskim. Niekiedy starszyzna romska zupełnie jest nieznaną światu gadziowskiemu (nie-romskiemu).

swoje miejsce na wielokulturowej mapie Krakowa. Poznanie sytuacji i problemów Romów nie może odbywać się bez ich udziału i powinno się odbywać na ich własnych warunkach i zasadach, co mamy nadzieję udało nam się osiągnąć.

3. ROMOWIE W KRAKOWIE

Powyższe źródła wiedzy należy wzbogacić o istniejące badania historyczne, dokumenty oraz relacje historii mówionej dotyczące Romów w Krakowie. W naszym przekonaniu bowiem większość raportów dotycząca Romów w Polsce popełnia dwa błędy: 1) niepotrzebnie egzotyzuje tę mniejszość lokując początek ich historii w Indiach i średniowiecznych migracjach przez Bliski Wschód i Bałkany pomijając setki lat istnienia romskiej kultury jako integralnego składnika wieloetnicznej Polski; 2) abstrahuje od ich obecności w danym mieście pokazując społeczność, jej potrzeby oraz problemy bez żadnego zaplecza historycznego o krótkim zasięgu. Jednym z głównych mechanizmów uruchamiania tej egzotyzacji, a więc przedstawiania Romów jako obcych przybyszów jest podkreślanie ich nomadycznej przeszłości i uczynienie zeń esencjonalnej cechy romskiej kultury. Problem z tym obrazem polega na tym, że jest po pierwsze fałszywy – szczególnie Romowie w Małopolsce, a zwłaszcza w Krakowie reprezentowali w większości (aczkolwiek z wyjątkami) osiadły tryb życia od kilkunastu pokoleń; po drugie podkreślanie wędrownego stylu życia ma cechu stereotypu, który ma podkreślić ich brak zakorzenienia i związku z lokalną przestrzenią, a co za tym idzie umiejscowić ich poza nawiasem społeczeństwa. Traktowanie Romów jako „wędrownych” czyni z nich „gości” których przyjmują nie-Romowie, a więc Polacy. W ten sposób polityki wobec Romów upodabniają się do polityk stosowanych wobec imigrantów, gdzie dominują pojęcia typu „integracja”, „asymilacja”, „społeczeństwo goszczące”. Należy podkreślić, iż w większości pojęcia te są dla Romów uwłaczające, gdyż stawiające ich na zewnątrz społeczeństwa krakowskiego, podkreślając ich rzekomy brak „integracji”.

W niniejszym raporcie unikamy obu uchybień, wychodząc z założenia, że żadne z powyższych podejść nie wzbogaca wiedzy, która miałaby konkretne zastosowanie w ramach tworzonych dla tej mniejszości polityk. Historia Romów krakowskich zostanie przedstawiona w oparciu o wyżej wymienione badania i dane, ale także o powszechną znajomość wśród mieszkańców Krakowa pewnych społecznych przestrzeni kojarzonych z Romami. Dlatego uważamy, że najważniejsza jest historia najnowsza, a więc ramy wpisujące Romów krakowskich w tkanę miasta obejmują także jego najważniejsze momenty XX i XXI wieku – II wojnę światową i

okupację niemiecką, okres PRL, okres transformacji ustrojowej po 1989 roku, a następnie okres po akcesji Polski do UE w 2004 rok.

Nie oznacza to jednocześnie, iż historię przed 1939 należy pominąć, czy jest ona nieistotna. Pierwsze wzmianki o Romach w Krakowie pochodzą z początku XV wieku¹¹ co pokazuje jak bardzo stanowią oni integralną część historii miasta. Niemniej w kontekście naszego raportu istotniejsza jest pamięć osób żyjących, przekazywana w obrębie krakowskich Romów ustnie młodszemu pokoleniu. Na skutek wojny i powstania PRL, Kraków stał się bardzo istotnym miastem polskich Romów, stąd obraliśmy taką, a nie inną cezurę czasową. Jednocześnie uważamy, iż obecność Romów w mieście od niemal pół tysiąca lat, winna zwalniać tę społeczność z konieczności stałego podkreślania ich zasiedziałości.

3.1. Okres okupacji 1939-1945

Małopolska jest terenem, na którym dochodziło do masowych mordów na ludności romskiej, zarówno rodzimej, jak i transportowanej przez Niemców z innych krajów, niemniej do niedawna niewiele na ten temat prowadzono badań. Od pewnego czasu kwestia ta cieszy się większym zainteresowaniem historyków i socjologów¹². Ważna w tej kwestii jest też działalność Adama Bartosza, byłego dyrektora Muzeum Okręgowego w Tarnowie, który wraz z członkami romskiej starszyny zorganizował i nadal prowadzi Tabor Pamięci, którego kluczowym elementem we wrześniu każdego roku, jest wizyta do miejsc kaźni w okolicach Tarnowa¹³.

O sytuacji Romów w Krakowie w okresie okupacji niemieckiej niestety niewiele wiemy. Z świadectw ocalałych Romów wynika, że Romowie ukrywali się w okolicach Krakowa np. w

¹¹ Pierwsze źródła historyczne potwierdzające obecności Romów w Polsce pochodzą z 1401 roku z Krakowa, konkretnie z Kazimierza i dotyczą zapłaconego podatku za dzierżawioną ziemię (L. Mróz., (2001), Dzieje Cyganów Romów w Rzeczypospolitej XV-XVIII, Warszawa)

¹² S. Kaprański, M. Martyniak, J. Talewicz-Kwiatkowska Joanna (2011). Romowie w KL Auschwitz. Głosy Pamięci 7. Oświęcim. Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau; S. Kaprański. Naród z popiołów. Wydawnictwo Naukowe Scholar 2012; A. Bartosz (2004). Nie bój się Cygana, Pogranicze

¹³ Baza miejsc pamięci o zagładzie Romów – Samudaripen/Porräjmos: <http://muzeum.tarnow.pl/nabister/malopolski-szlak-martyrologii-romow/> (dostęp: 14.02.2022)

Proszowicach, byli także więźniami KL Płaszów¹⁴. Mimo faktu, iż wielu ocalałych z Zagłady Romów¹⁵ żyło lub nadal żyje w Krakowie, niewiele na ten temat zostało napisane lub udokumentowane. Najwięcej w celu zachowania pamięci o tragicznych losach Romów w Małopolsce i Krakowie w czasie II wojny światowej uczyniła Krystyna Gil, Romka (Romni po romsku) pochodząca ze Szczurowej koło Tarnowa, która jako jedna z niewielu uniknęła śmierci w mordzie Romów w tej miejscowości. W ostatnim wywiadzie jaki udzieliła w sierpniu 2020 roku¹⁶, opowiadała jak wraz z babcią trafiła do niemieckiego nazistowskiego obozu pracy i koncentracyjnego w Płaszowie skąd po kilku miesiącach udało im się uciec. Po wojnie Krystyna zamieszkała w Krakowie w Nowej Hucie, a jej mąż pracował w Kombinacie Metalurgicznym Huta im. Lenina (później im. T. Sendzimira). Krystyna Gil przez wiele lat działała społecznie, założyła pierwsze w Polsce Stowarzyszenie Kobiet Romskich w Polsce, prowadziła świetlice dla dzieci i młodzieży na osiedlu Uroczym. Zaangażowała się w działalność na rzecz upowszechniania wiedzy i dawania świadectwa na temat historii Zagłady Romów. Odbываła setki spotkań z różnymi odbiorcami, od instytucji międzynarodowych po uczniów lokalnych szkół, opowiadała o tragicznej historii swojej rodziny w Szczurowej, przyczyniając się do upamiętnienia ofiar. W styczniu 2020 roku Krystyna Gil została odznaczona przez Prezydenta Federalnej Republiki Niemiec Krzyżem Zasługi na Wstędze Orderu Zasługi Republiki Federalnej Niemiec. Jak napisał w piśmie informującym o tym odznaczeniu Konsul Generalny RFN Michael Gross - odznaczenie jest uhonorowaniem jej wieloletniej pracy na rzecz "międzypokoleniowego, zorientowanego na przyszłość dialogu, ogólnoludzkich wartości oraz za wszystkie treści jakie Pani jako Świadek Historii od lat przekazuje". Krystyna Gil zmarła 1 kwietnia 2021 roku¹⁷, została pochowana na grębałowskim Cmentarzu w Krakowie. Wydział Turystyki Urzędu Miasta Krakowa jest w trakcie realizacji projektu „Krakowianki”¹⁸, a jednym

¹⁴ Niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny Kraków-Płaszów: <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/k/512-krakow/116-miejsca-martyrologii/47222-niemiecki-nazistowski-oboz-koncentracyjny-krakow-plaszow> (dostęp: 14.02.2022)

¹⁵ W języku romskim odnośnie Zagłady stosowane są, też terminy Samudaripen lub Porrajmos, po angielsku zaś Roma Holocaust. W niniejszym raporcie stosujemy termin Zagłada Romów.

¹⁶ Story of Holocaust survivor Krystyna Gil | European Holocaust Memorial Day for Sinti and Roma: <https://www.youtube.com/watch?v=DOHvdPkGs7s> (dostęp: 14.02.2022)

¹⁷ Więcej na temat historii Krystyny Gil:

<https://brzesko.ws/DesktopModules/Articles/ArticlesView.aspx?tabID=0&ItemID=11402&mid=10640> (dostęp: 14.02.2022)

¹⁸ Więcej o projekcie Krakowianki: <http://www.krakow.travel/artukul/1411/kalejdoskop-kobiet> (dostęp: 14.02.2022)

z działań jest wirtualny szlak kobiet z różnych dzielnic Krakowa. Krystyna Gil jest wśród upamiętnionych kobiet z Nowej Huty.

3.2. Czasy PRL 1945-1989

Powojenne umiejscowienie Romów w Krakowie wiąże się z dwoma procesami, które w fundamentalny sposób wpłynęły na charakter i zmiany społeczno-kulturowe polskich Romów. W pierwszej kolejności chodzi o stopniową produktywizację (włączenie do głównego nurtu gospodarki) romskich społeczności z Małopolski i wciąganie ich w sferę gospodarki socjalistycznej, przede wszystkim przy budowie i pracy kombinatu w Nowej Hucie. Na skutek intensywnej akcji agitacyjnej pierwsi Romowie przyjechali do Nowej Huty już w 1949 r. z terenów Spiszu, Podhala, Orawy, Nowotarszczyzny czy Pienin. Podobnie jak tysiące nieromskich pracowników, do budowy Nowej Huty przyciągnęła Romów chęć poprawy swojego statusu materialnego, posiadania stałej pracy, mieszkania, edukacji. Na wsiach za swoją pracę Romowie najczęściej otrzymywali zapłatę w naturze. Praca dawała pieniądze, budowa Nowej Huty dawała im więc szansę na ich zarobienie. Jak wspomina jeden z Romów:

*Z Kacwina¹⁹ jak my tu przyjechali, to my nie mieli nic tylko jedną koszulę, jedne spodnie...*²⁰

[HM-M-84-2018]

Mateusz Babicki w swojej pracy pisze, że spośród ogólnej liczby 230 Romów, w Nowej Hucie pracowało 66 osób²¹, w tym zaledwie 3 było wykwalifikowanymi pracownikami. Należy jednak zauważyć, że rodziny romskie były liczne i w jednej rodzinie mogło być co najmniej 3 dzieci. Można założyć, że wobec takich danych co najmniej ¼ z pośród nowohuckich Romów pracowało. Jak wspomina jedna z rozmówczyń w ramach projektu historii mówionej:

...najstarsi chłopaki pracowali z tatą. Tak to się wszystko zaczęło, więc my jako dzieci chodziliśmy do szkoły, ja byłam z dziewczyn najstarsza. No, a ta reszta to musiała chodzić do szkoły. Ja mając 14 lat, poszłam do pracy już później jak skończyłam to wszystko, poszłam do pracy, pracowałam. Zarabiałam swoje pieniądze, chciałam mieć swoje. Były metryki, nie było

¹⁹ Miejscowość niedaleko Nowego Targu w Małopolsce.

²⁰ [w] M. Szewczyk (2019) „O Romach w Nowej Hucie słów kilka”, Kraków. s. 34

²¹ M.A Babicki (2008) Polityka władz PRL wobec społeczności romskiej, Związek Romów Polskich, Szczecinek.

*dowodów, tylko były metryki takie gdzie... byliśmy wszyscy tam wpisani, i ja... se podrobiłam rocznik o 2 lata na lewo... no i poszłam do pracy mając wtedy 14 lat, 2 lata no to 16 i poszłam do pracy, pracowałam. Tak jakoś cieszyłam się bardzo z tych pieniędzy, kupiłam sobie pierwsze to kołdrę, poduszkę i pościel za pierwsze pieniądze...*²²

[HM-K-77-2018]

Jak zauważa Monika Golonka-Czajkowska²³, nowohuccy Romowie bardzo emocjonalnie wypowiadają się na temat pracy, była ona dla nich wartością pożądaną. Dla obarczonych bagażem stereotypowych cech Romów, wśród których nieuczciwość i lenistwo zajmują główne miejsce, wspomnienia o pracy przy budowie Huty stają się więc istotnym elementem obrazu własnej grupy i ważną częścią ich własnej historii. Często z dumą podkreślają:

*Byliśmy tu jednymi z pierwszych, budowaliśmy te domy, to była ciężka praca.*²⁴

[HM-M-84-2018]

Z badań, wywiadów jak i nieformalnych rozmów wynika niezbicie, że Nowa Huta jest dla Romów ważnym miejscem w tworzeniu tożsamości lokalnej, stała się również fundamentem budowania podmiotowości, włączania się do polskiego społeczeństwa obywatelskiego. W sensie socjologicznym historia Romów nowohuckich stanowi więc nadal mało znaną, ale niewątpliwie integralną historię transformacji tego miasta i jego funkcjonowania przez dziesięciolecie²⁵. Mimo to, Romowie czują się niekiedy w jej konstruowaniu niezauważeni:

*... Człowiek ma żal. Oglądam czasami kroniki o Nowej Hucie. Redaktorzy zapraszają młodych ludzi, co to o budowie osiedla mogą tylko od rodziców coś wiedzieć. A jakiegoś Roma, który od początku tu był, nigdy...*²⁶

²² M. Szewczyk... (2019), s. 43

²³ M. Golonka-Czajkowska (2013), Nowe miasto nowych ludzi: Mitologie nowohuckie, Wydawnictwo UJ, Kraków.

²⁴ M. Szewczyk... (2019), s. 8

²⁵ M. Szewczyk... (2019)

²⁶ E. Fajkowska, wywiad z Augustynem Gilem w nowohuckim czasopiśmie „Lodołamacz” nr 25, wrzesień 2007

*Cygany to budowali, tu była wioska. Cygany budowali, Cygany robili tu. Co mamy? Podziękowanie? Nie - bo to Polaki robili.*²⁷

Żal jaki słyhać w cytowanych fragmentach wynika w dużej mierze z fałszywych i krzywdzących wyobrażeń o tej grupie, co niekiedy skutkuje stygmatyzacją i wykluczeniem. W ogólnym dyskursie Romowie z Nowej Huty często są kojarzeni raczej z pracownikami zajmującymi się oczyszczaniem miasta, rzadziej z pracownikami kombinatu, a tymczasem znaczna liczba Romów zatrudniona była w wielokrotnie przez nich wspomianej Hucie im. Lenina na różnych wydziałach i na różnych stanowiskach. Otrzymywali również skierowanie do pracy w Zakładach Przemysłu Tytoniowego, Krakowskim Przedsiębiorstwie Surowców Wtórnych czy w Spółdzielni „Hutnik”.

Wymieniany jako pracownik wykwalifikowany szofer Kazimierz Gabor zatrudniony był na kombinacie²⁸, jednak w publikacji Babickiego nie przeczytamy, że był pierwszym Romem i jednym z niewielu mieszkańców Nowej Huty, którzy posiadali swój własny samochód i w wolnym czasie dorabiał jako taksówkarz. Romowie bardzo dobrze odnajdywali się w również handlu i w latach 70. i 80. pojawiają się przedsiębiorcy, handlarze odzieżą, produktami spożywczymi - np. Marian Gil prowadził stoisko owocowo-warzywne na jednym z nowohuckich targowisk, a Jan Gil był właścicielem saturatora i sprzedawcą wody sodowej, później sprzedawał krakowskie obwarzanki. W tym czasie w Nowej Hucie działała, też brygada romskich dekarzy. Romowie niejednokrotnie wspominają, jak zajmowali się dorywczo handlem, przywożąc towary z zagranicy i z innych części kraju, sprzedając je na placu w Mogile, na Tandecie, ale i na targach poza Krakowem. Jeździli także „na wioski”, oferując swoje towary mieszkańcom spoza miasta. Tak samo jak ich nie-romscy koledzy z pracy wyjeżdżali na tzw. „eksport” do krajów socjalistycznych, ale też do Libii czy Iraku wysyłani przez państwowe zakłady jak Budimex²⁹.

Wśród nowohuckich Romni znajdziemy np. motorniczą tramwajów (wspomniana Krystyna Gil), pracownice zakładów gastronomicznych i produkcji, kierowniczkę małych sklepów,

²⁷ M. Golonka-Czajkowska ... (2013), s. 218

²⁸ M.A Babicki (2008)...

²⁹ P. Gasztold-Seń (2014) Orientalne saksy: Portal pamięć.pl: <https://www.polska1918-89.pl/pdf/orientalne-saksy,1573.pdf>

kierowniczkę działu kadr, która dwa razy była w Komisji Wyborczej, w tym raz jako przewodnicząca, ale i również pomoce nauczycieli w przedszkolach, natomiast jedna z kobiet pracowała jako pomoc dentystyczna.

Ważnym obszarem aktywności zawodowej była muzyka. Jadwiga Depczyńska podaje, że w 1967 roku w Ognisku Młodych przy Zakładowym Domu Kultury „Hutnik” powstał zespół artystyczny „Amaro Romano Taboris”³⁰. Zespół liczył dziewięć osób, a poza orkiestrą w jej skład wchodziły cztery solistki, kierownikiem był Franciszek Gabor. Zespół istniał i koncertował przez dwa lata. Romowie grali w nowohuckich lokalach (np. Gigant), niejednokrotnie grywali na weselach swoich sąsiadów. Dogodne połączenie komunikacji miejskiej z Nowej Huty do Śródmieścia znacznie ułatwiało im zarobkowanie na krakowskich ulicach i w lokalach w pobliżu Rynku, Sukiennic czy Bramy Floriańskiej:

*...później jak dorosłem, to grałem w Ratuszowej 5 lat, później po knajpach, a to inne życie było, bo to były lata 60-64, inne życie było... wtedy... no i... jest tu zdjęcie nawet mam zespołowe...*³¹

[HM-M-73-2018]

*...na zmiany pracowałem, jak miałem wolne, no to chodziłem sobie grać po Krakowie, grałem na skrzypce...*³²

[HM-M-84-2018]

Z początkiem lat 60. romscy muzycy i grajkowie stali się integralnymi postaciami ulicy Floriańskiej czy okolic Sukiennic. Jednym z nich był niepełnosprawny skrzypek Stefan Demiter „Kororo”, o którym Maciej Maleńczuk w utworze „Homo Twist - Miasto Kraków” śpiewał: „Póki Stefan gra na skrzypkach, póty będę miał nadzieję³³”. Wedle relacji Jacka Milewskiego zwiedzający Kraków Yehudi Menuchin miał słuchając jego muzyki na ulicy Floriańskiej przystanąć ze zdumienia, a następnie ofiarować mu swój złoty zegarek³⁴. Stefan Demeter „Kororo” stał się postacią legendarną dla Krakowa i w swojej książce o życiu współczesnych

³⁰ J. Depczyńska (1978), Cyganie w środowisku pracy: na przykładzie zbiorowości Cyganów w Nowej Hucie, UMCS, Lublin

³¹ M. Szewczyk... (2019) s. 48

³² M. Szewczyk... (2019) s. 49

³³ [Homo Twist - Miasto Kraków - tekst i tłumaczenie piosenki na Tekstowo.pl](#)

³⁴ J. Milewski (2008) Dym się rozwiewa. Zysk i S-ka.

Romów, Milewski nazywa go Srebrnopalcym, który potrafił wyczarować ze swoich skrzypiec najpiękniejsze, wyciskające łzy z oczu melodie.

W Krakowie powstał, prawdopodobnie w 1948 roku, legendarny zespół Roma. W sprawozdaniu Wydziału Społeczno-Administracyjnego w Krakowie z dnia 31.12. 1952³⁵, czytamy, że na terenie Krakowa działał Zespół Pieśni i Tańca „Roma”, który liczył 45 osób. Jego dyrektorem i kierownikiem artystycznym został Władysław Iszkiewicz. Twórczość „Romy” stanowiła wówczas nie tylko ważne niematerialne dziedzictwo Romów, ale polski kulturowy „towar eksportowy”. Zespół koncertował z powodzeniem w Polsce i za granicą (w NRD, Francji, Kanadzie i Stanach Zjednoczonych) do 1978 r., kiedy to po tournée po Szwecji prawie cały skład zdecydował się nie wrócić do kraju. Jedynym muzykiem zespołu, który powrócił był znany skrzypek Miklosz Czureja (senior), ze znanego rodu muzyków z Niedzicy. Zespół „Roma” był związany z Krakowem od początku istnienia do jego rozwiązania. W późniejszym czasie powstały także takie znane zespoły jak Kałe Jakha, założony przez rody Bołdyzerów i Gaborów.

W opowieściach starszych nowohuckich Romów, okres PRL często jest przedstawiany jako szczęśliwy czas dobrobytu materialnego, poczucia zakorzenienia, ale też pozytywnych stosunków sąsiedzkich z nie-Romami.

*Wszędzie imprezy, były wszędzie imprezy były w parku na, na... to było na Młodości, tam był park, zalew, nad zalewem, na poczcie imprezy, kina były przepiękne... tam chyba zawsze było w niedzielę, na tym placu tam wszyscy siedzieli, Polacy i Cyganie na tym, no i przyjeżdżało kino, no i wyświetlali różne filmy, no też ... (...) imprezy, zabawy, było przefajnie, przefajnie... było fajnie i Polacy byli tacy tacy... tacy, tacy też zżyci z tymi Cyganami...*³⁶

[HM-K-75-2018]

Jak stwierdza autorka wspomnianego projektu dotyczącego historii mówionej, muzyka romska w Nowej Hucie była obecna od początku jej powstania. Wielu mieszkańców i mieszkank dzielnicy do dzisiaj wspomina zabawy przy Poczcie (dzisiejszy Plac Przy Poczcie), do których przygrywała romska kapela, a tańczono wspólnie, bez względu na pochodzenie. Romscy jak i

³⁵ Sprawozdanie Wydziału Społeczno-Administracyjnego w Krakowie z dnia 31.12. 1952 - Archiwum Narodowe w Krakowie sygnatura PWRN obyw. 59.

³⁶ M. Szewczyk... (2019) s. 58

nie-Romscy mieszkańcy poznawali się wzajemnie najpierw w pracy, a potem poza nią spędzali wspólnie wolny czas. Zaczęły tworzyć się przyjaźnie, w romskich domach gościli nie-romscy sąsiedzi. Wbrew twierdzeniom wielu cyganologów, małżeństwa mieszane wśród nowohuckich Romów nie są rzadkością, wiele takich przypadków można było spotkać i nadal się spotyka. Nie ma precyzyjnych danych dotyczących liczby zawartych małżeństw polsko-romskich, ale z naszych obserwacji wynika, że w latach 70 - 90. w co najmniej połowie rodzin romskich mieszkających w Nowej Hucie choć jedno małżeństwo było romsko-polskie³⁷. Dodatkowo wzmacniało to wzajemne relacje pomiędzy Romami a Gadziami (nie-Romami).

Z uwagi na fakt, że jest bardzo dużo małżeństw mieszanych, w rodzinach nie przekazuje się języka i tradycji.

[RK-M-35.2021]

Drugi proces mający ogromny wpływ na Romów w tym okresie, dotyczy sedentaryzacji, a więc nałożonego przez państwo polskie na grupy wędrownie zakazu przemieszczania się taborami. Zakaz ogłoszono wprawdzie w 1952 roku, ale wyegzekwowany został w istocie dopiero w połowie lat sześćdziesiątych³⁸. We wspomnianym powyżej sprawozdaniu Wydziału Społeczno-Administracyjnego³⁹ wykazano, że ogólna liczba Romów wynosiła 265 osób z czego 97 osób wyjechało, a 168 pozostało, z czego 100 osób osiedliło się na stałe, a 68 nadal koczowało. Wspomniani Romowie rozlokowani byli w różnych częściach Krakowa. O ile w Nowej Hucie mieszkali Romowie z grupy Romów Karpackich (zwanym również Bergitka Roma) to w Krakowie osiedlili się Romowie z grupy Polska Roma oraz liczniejsza grupa Kelderaszcy i Lowarów⁴⁰. Najbardziej popularną profesją romską jaką parali się Kelderasze było kotlarstwo. Stąd na ich wniosek udzielono im wsparcia finansowego na założenie Spółdzielni pracy

³⁷ M. Szewczyk (2019)...

³⁸ W 1952 roku Prezydium KC PZPR przyjął ustawę (452/52) "W sprawie pomocy ludności cygańskiej przy przechodzeniu na osiadły tryb życia" rozpoczynając proces przymusowej sedentaryzacji polskich Romów w ramach szerszego procesu "produktywizacji Romów", Anna Mirga-Kruszelnicka i Elżbieta Mirga-Wójtowicz, "The Roma Movement in Poland", dostęp: <https://www.romarchive.eu/en/roma-civil-rights-movement/roma-movement-poland/>

³⁹ Sprawozdanie Wydziału Społeczno-Administracyjnego w Krakowie z dnia 31.12. 1952 - Archiwum Narodowe w Krakowie sygnatura PWRN obyw. 59.

⁴⁰ Po raz pierwszy Kelderasze pojawili się na krakowskich Błoniach w latach 60. XIX wieku. Więcej na ten temat Muzeum Miasta Krakowa, Ludzie drogi: Kelderasze w Krakowie: <http://ignacykrieger.pl/?p=9723>

„KOTLARZ” oraz przekazano 2 lokale na warsztaty i biuro. Spółdzielnia została założona przez 13 Romów.

Historia krakowskich Romów związana jest także z wybitnymi jednostkami pochodzenia romskiego które w mieście tym rozpoczynały swoje zawodowe życie. Ważną postacią obok wyżej wymienionej Krystyny Gil, był jej szwagier Marian Gil. Pochodził z Jurgowa ze Spiszu, wraz z całą rodziną, która liczyła 3 braci i 5 sióstr przybył do Nowej Huty w latach 50. Ukończył szkołę podstawową i technikum mechaniczne w Krakowie. W wieku 16 lat rozpoczął pracę w Hucie im Lenina, przy wielkich piecach⁴¹. Jako młody ambitny chłopak zaczął uprawiać boks i był wyróżniającym się zawodnikiem. Był czynnym działaczem i Prezesem Towarzystwa Krzewienia Kultury i Sportu działającego przy Hucie im. Lenina, a na swoim wydziale propagował sportowy tryb życia zachęcając młodych hutników do aktywności fizycznej. Brał czynny udział w różnorodnych zawodach, spartakiadach organizowanych przez Hutę, wielokrotnie zdobywając wyróżnienia, puchary i dyplomy. Działał w TKKF przez wiele lat. W 1994 roku założył Stowarzyszenie Romów w Krakowie i przez 23 lat był jego Prezesem. Prowadził wiele programów edukacyjnych, inicjatyw krzewiących język i tożsamość kulturową, projektów aktywizacji zawodowej Romów, programów profilaktyki zdrowotnej, prowadził też biuro porad prawnych. Jego świetlica integracyjna do dziś jest ważną instytucją dla dzieci i młodzieży w Nowej Hucie. Przy Stowarzyszeniu przez wiele lat działał również zespół folklorystyczny Bachtale Ciawe, występując na wielu prestiżowych scenach. Marian Gil został odznaczony medalem Zasłużony dla Województwa Małopolskiego przez Prezydenta Miasta Krakowa Jacka Majchrowskiego. Wielokrotnie wraz z innymi przedstawicielami organizacji romskich reprezentował Romów z Krakowa na spotkaniach organizowanych przez instytucje zajmujące się tematyką romską w Polsce i Europie.

Wymienić także należy pierwszego polskiego etnografa Roma, Andrzeja Mirgę, a zarazem pierwszego Roma w Polsce, który uzyskał wyższe wykształcenie. W 1980 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim obronił pracę magisterską pod kierunkiem profesor Jadwigi Klimaszewskiej. Andrzej Mirga na początku lat 90. stał się jednym z najważniejszych liderów rodzącego się ruchu romskiego w Polsce, a następnie zagranicą. W 1991 roku brał udział w

⁴¹ Wywiad z Marianem Gilem: <http://romowie.dobrowola.eu/romowie-w-nowej-hucie/historie-opowiedziane-wideo/>

społecznych konsultacjach mających na celu uspokojenie nastrojów po tzw. pogromie w Mławie podczas którego nie-romscy mieszkańcy tego miasta dokonali masowego niszczenia mienia ich romskich sąsiadów. W 1993 roku Andrzej Mirga jako reprezentant Unii Demokratycznej, startował do wyborów do Sejmu z Krakowa. W późniejszych latach stał się jednym z głównych działaczy romskich w Europie i na świecie⁴².

3.3. Okres III RP

Wielorakie społeczne i zawodowe powiązanie z przemysłem Nowej Huty oznaczało jednak dla Romów narażenie na negatywne efekty makrostrukturalnych zmian w wyniku przemian ustrojowych po 1989 roku. W wyniku masowych zwolnień wielu Romów utraciło pracę na równi z nie-romskimi pracownikami stając się ofiarami ekonomicznej zapaści, bezrobocia i biedy. W przeważającej mierze jednym z głównych sposobów zaradzenia tej sytuacji nagłego zubożenia i utraty stabilizacji były wyjazdy zagraniczne, emigracje⁴³. W odróżnieniu jednak od nie-romskich dotkniętych bezrobociem pracowników, którzy także wyjeżdżali na Zachód w celach zarobkowych, Romowie wyjeżdżali całymi rodzinami, aby ubiegać się o status uchodźców, na początku w Niemczech, później w Wielkiej Brytanii. Wedle szacunków romskich organizacji, w latach 90. a zwłaszcza po akcesji Polski do UE po 2004 roku doszło do znaczącej depopulacji romskiej społeczności, wedle niektórych, z Nowej Huty wyjechała nawet połowa romskich mieszkańców. Wspomniani wyżej Kelderasz wyjechali niemal wszyscy.

Z naszych danych i obserwacji wynika, że proces emigracji w ostatnich 5 latach uległ zwolnieniu, a w wyniku poprawy koniunktury na polskim rynku pracy, hojniejszej polityki wsparcia rodzin z dziećmi, a także zmian związanych z wyjściem Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej wręcz zahamowaniu. Wedle informacji dostarczonych przez asystentów romskich w szkołach, a także od romskiej starszyny, coraz więcej Romów z zagranicy wraca. Ma to

⁴² Więcej na ten temat w publikacji dokumentującej ruch romski w Polsce: [The Roma Movement in Poland - RomArchive](#) (dostęp: 14.02.2022)

⁴³ K. Fiałkowska, M. Garapich, E. Mirga-Wójtowicz (2018); Migration paths of Polish Roma. Research report. Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski. [Between-tradition-and-change-migration-paths-of-Polish-Roma_ost.pdf \(uw.edu.pl\)](#) (dostęp: 14.02.2022)

szereg szczególnych konsekwencji, jeśli chodzi o kwestie problemów społecznych dotyczących Romów które przedstawimy poniżej, niemniej w tym kontekście należy podkreślić, iż świadczy to o silnym przywiązaniu Romów do lokalnego kontekstu, w którym wyrosli. Potwierdzają to badania wśród romskich migrantów w Anglii⁴⁴, którego autorzy opisują charakterystyczny sentyment do polskich miejscowości pochodzenia jaki artykułują Romowie z Polski, nawet mimo niejednokrotnych doświadczeń antycyganizmu i rasizmu. Dzisiaj objawia się to chociażby coraz częstszą spotykaną praktyką sprowadzania zmarłych w celu pochowania ich w rodzinnych grobowcach w Krakowie.

Tabela 1. Orientacyjna liczba Romów zamieszkałych w Nowej Hucie

	Lata 90.	Lata 2004-2006	Lata 2017-2020
Nowa Huta	3000	2000	1800-2000

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Pilotażowego programu na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001-03, Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004-2013; Danych przekazywanych od lokalnych romskich organizacji pozarządowych.

Przemiany w wyniku transformacji ustrojowej 1989 dotknęły wszystkich mieszkańców Krakowa niemniej nie ulega wątpliwości, iż społeczności romskie z Nowej Huty ucierpiały szczególnie, do dzisiaj zmagając się z ich konsekwencjami. W tym kontekście należy podkreślić, iż skojarzenie tej grupy z pomocą socjalną, problemami społecznymi, bezrobociem i biedą jest konsekwencją tych zmian, ponieważ w okresie PRL Romowie stanowili raczej przykładową populację, która dokonała znacznego awansu społecznego i ekonomicznego nie generując poważnych problemów społecznych. To fakt godny podkreślenia, gdyż falsyfikujący stereotypowe asocjacje romskiej kultury z lenistwem, brakiem systematyczności w działaniu, wyuczoną bezradnością czy uzależnieniem od pomocy państwa. Jak wskazujemy poniżej, grupa ta boryka się z szeregiem problemów, niemniej pamiętać należy, iż wygenerowane one zostały w wyniku zmian, na które Romowie nie mieli wpływu, a łączenie ich z kulturą romską jest nieporozumieniem i niesprawiedliwym podejściem do zagadnienia.

⁴⁴ Ibidem

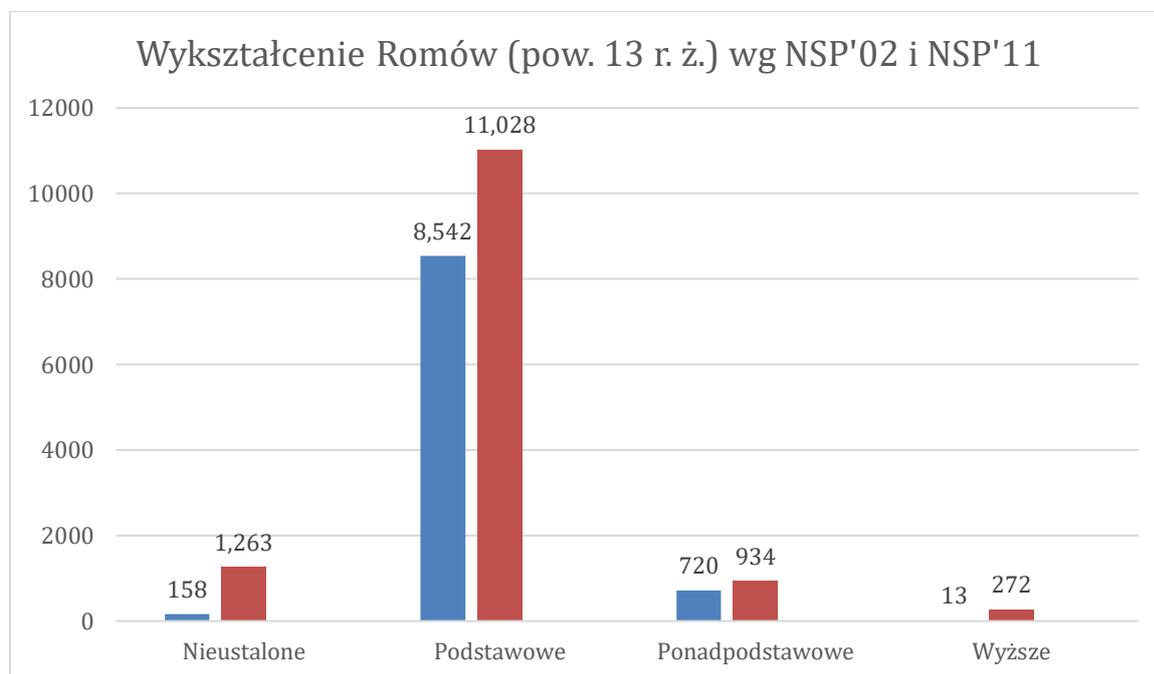
4. OBRAZ SPOŁECZNOŚCI – EDUKACJA, PRACA, MIESZKALNICTWO, ZDROWIE

W nawiązaniu do powyższego stanowiska metodologicznego, należy podkreślić, iż demograficzno-statystyczny obraz społeczności romskich zbierany w toku ewaluacji projektowych przez organy państwowe obciążony jest szeregiem potencjalnych przeinaczeń i skrzywień perspektywy. Przede wszystkim dane mylnie zakładają istnienie jednej społeczności romskiej, charakteryzującej się jednolitością społeczną, kulturową i ekonomiczną. Kwestie jakie pojawiają się w świetle przedstawionych danych nie rzutują jednak na wszystkich Romów krakowskich w jednolity sposób. Krakowscy Romowie to sieci rodzinie powiązanych ze sobą ludzi mających różnorakie zasoby społeczne, kulturowe, ekonomiczne. To osoby w różnym stopniu zaangażowane w życie kulturalne społeczności. To także społeczności podzielone wedle wewnętrznych podziałów romskich – w Nowej Hucie mieszkają przede wszystkim Romowie z grupy Bergitka, w pozostałych dzielnicach, przeważnie Romowie z grupy Lowarów, z nielicznymi rodzinami z grupy Polska Roma. Kontakty między tymi grupami mają odmienny charakter związany ze skomplikowaną strukturą rodową Romów. Po drugie z danych nie jest łatwo wygenerować wnioski dotyczące konkretnych potrzeb społeczności w zakresie kwestii socjalnych, edukacyjnych czy pomocowych. Po trzecie dane nie obejmują transnarodowego wymiaru życia romskich rodzin z Krakowa. Należy pamiętać, iż migracje w kontekście transformacji ustrojowej a następnie po akcesji Polski do UE nieproporcjonalnie dotknęły Romów, skutkując sporą depopulacją tej mniejszości w latach 90.

4.1. Edukacja

Ogólnie rzecz biorąc poziom wykształcenia Romów w Polsce jest niski. Poniżej zamieszczamy tabelę przedstawiającą poziom wykształcenia według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku w porównaniu z Narodowym Spisem Powszechnych z 2011 roku.

Tabela 2. Poziom wykształcenia według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku w porównaniu z Narodowym Spisem Powszechnych z 2011 roku

Źródło: Program wieloletni „Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021–2030”⁴⁵.

W Krakowie w 2014 roku na podstawie losowej ankiety przeprowadzonej przez Roberta Żurka 30% podało wykształcenie podstawowe, 23% wykształcenie zasadnicze (zasadnicza szkoła zawodowa) niemal połowa 46% zadeklarowało wykształcenie średnie. Nikt z ankietowanych nie posiadał wykształcenia wyższego⁴⁶. Należy wziąć pod uwagę, iż prezentowane powyżej dane były gromadzone w 2014 roku. Wiele od tego czasu się zmieniło.

W wyniku szeregu wywiadów z asystentami edukacji romskiej jakie przeprowadziliśmy i naszego rozeznania jak wygląda ich praca należy stwierdzić, iż na ogólnym poziomie edukacja dzieci romskich ulega od lat stopniowej poprawie. Podobną diagnozę stawia Żurek stwierdzający, iż poziom wykształcenia młodych Romów jest najczęściej o dwa stopnie wyższy od wykształcenia ich rodziców⁴⁷. Jest to zasługa z jednej strony Programów wsparcia i pracy

⁴⁵ Treść Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/rada-ministrow-uchwalila-nowy-program-integracji-spoecznej-i-obywatelskiej-romow-w-polsce-na-lata-2021-2030> (dostęp: 14.02.2022)

⁴⁶ R. Żurek (2017). Zmiany w sytuacji bytowej krakowskich Romów po wejściu Polski do Unii Europejskiej, Przegląd Narodowościowy Romowie nr 3/2017, Uniwersytet Zielonogórski - sytuacja Romów w Krakowie.

⁴⁷ Ibidem

asystentów romskich, ale także zmiany demograficzno-kulturowej jakiej zostaje poddana społeczność, na równi także z nie-romskimi dziećmi. Istotnym czynnikiem przyczyniającym się do poprawy edukacji Romów są świetlice integracyjne i ich działalność, dodatkowe zajęcia szkolne i pozaszkolne oraz system wsparcia oferowany przez MSWIA w ramach Programów stypendialnych. Jak stwierdza jedna z asystentek:

Myślę, że dzięki stworzeniu świetlic program integracji przyczynił się do lepszej sytuacji w dziedzinie edukacyjnej, dzieci regularnie odrabiają lekcje, są przygotowane do sprawdzianów, ale także dzieci, które słabo mówią w języku polskim mają szansę się nauczyć polskiego.

[RCM.NH.K.29.2018]

Powyższa wypowiedź potwierdza dane z badania ewaluacyjnego Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020 przeprowadzonego wśród beneficjentów programu romskiego. Osoby ankietowane oceniły zmiany w dziedzinie edukacji społeczności romskiej jako najbardziej widoczne i pozytywne (rys. 1).

Rysunek 1. Opinia na temat sytuacji Romów w latach 2014-2020

Źródło: Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020⁴⁸

W ramach kontynuacji Programu romskiego od 2005 roku finansowany jest konkurs stypendialny dla szczególnie utalentowanych studentów romskich⁴⁹. Stypendium

⁴⁸ Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020: https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Raport_z_ewaluacji_Programu_na_rzecz_integracji_spolecznosci_romskiej_na_lata_2014-2020.pdf (dostęp: 14.02.2022)

⁴⁹ Programy stypendialne Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji dla uczniów i studentów pochodzenia romskiego, stypendia przeznaczone są dla dzieci i młodzieży w szkołach podstawowych, średnich oraz dla studentów pochodzenia romskiego: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/programy-stypendialne-d> (dostęp: 14.02.2022)

przeznaczone jest dla aktywnych romskich uczniów szkół podstawowych, którzy osiągają dobre wyniki w różnych dziedzinach, takich na przykład sport, śpiew, taniec, muzyka, gra na instrumencie, sztuka lub nauki humanistyczne⁵⁰. Dostępny jest w ramach tej samej inicjatywy system wsparcia uczniów szkół średnich oraz system stypendialny dla studentów⁵¹. Jedną z naszych rozmówczyń podsumowuje:

Sytuacja edukacyjna dzieci i młodzieży znacznie się polepszyła, frekwencja się zwiększyła. Także świadomość rodziców o tym, że edukacja jest priorytetem, uczniowie chętniej uczęszczają do szkół. Chcą zdobyć wykształcenie.

[RCM.NH.K.53.2018]

Urząd Miasta Krakowa korzystając z Programów rządowych na rzecz Romów skupiało się i skupia głównie na zadaniach edukacyjnych. Realizowało i realizuje takie zadania jak zatrudnienie asystentów romskich, edukacja przedszkolna dzieci romskich poprzez możliwość opłat za czesne w przedszkolu, wspieranie zajęć świetlicowych. W ramach swoich miejskich środków Kraków dofinansowuje działalność świetlic, głównie świetlicę kiedyś prowadzoną przez Stowarzyszenie Romów w Krakowie, a teraz Integryjne Stowarzyszenie Sawore. Od 2007 roku finansowanie zatrudnienia asystentów romskich przeszło do systemu zwiększonej subwencji oświatowej. Asystenci, trzy osoby (2 kobiety i 1 mężczyzna, wszyscy Romowie) pracują w szkołach podstawowych i średnich, zajmują się też dziećmi przedszkolnymi.

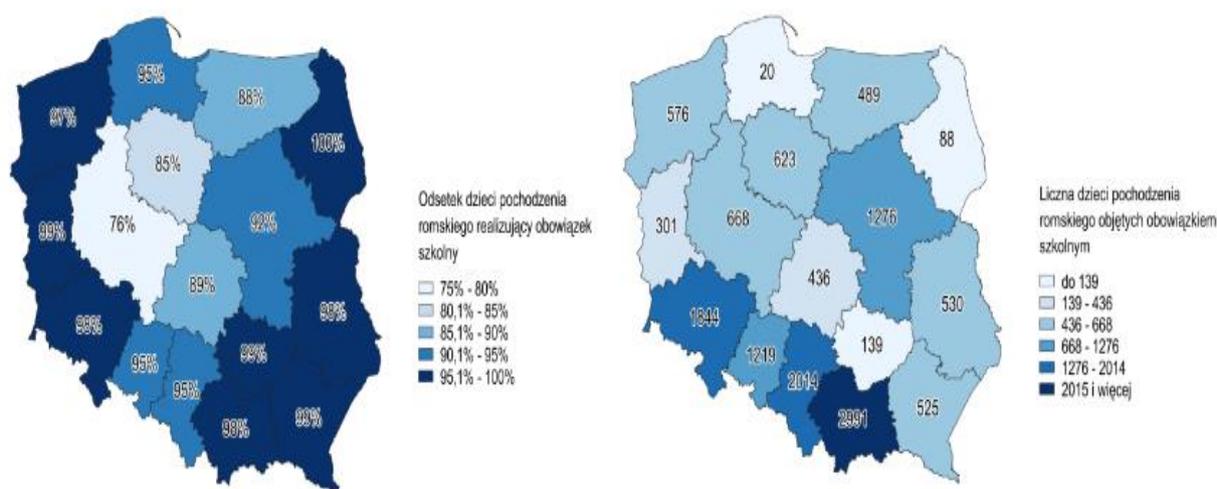
Dzięki realizacji programu na rzecz Romów (oraz finansowaniu przedszkoli, ośrodków opieki dziennej, stypendiów na każdym poziomie edukacji, etc.) oraz pracy szkolnych asystentów romskich, obecność uczniów romskich w całej Polsce zwiększyła się, z poziomu 84 % w 2013

⁵⁰ E. Mirga-Wójtowicz, M. Szewczyk: Civil society monitoring report on implementation of the national Roma integration strategy in Poland. Assessing the progress in four key policy areas of the strategy, Fundacja Sztuki Jaw Dikh, Publications Office of the European Union, 2019 s. 22

⁵¹ Stypendia motywacyjne dla uczniów szkół średnich przeznaczone są dla tych spośród nich, którzy zgodnie z obowiązującymi przepisami, mają dobre oceny, bardzo wysoką frekwencję w szkole, biorą udział w zawodach lub mają osiągnięcia sportowe lub artystyczne. W latach 2004-2017 wsparcie otrzymało 736 Romów. Średnio, stypendia na naukę w uczelniach wyższych otrzymywało 53 studentów rocznie. Największe wsparcie (dla 80 studentów) zostało przyznane w 2009 roku. W okresie obowiązywania obecnego Programu na lata 2014-2017, 63% wspieranych osób stanowili studenci studiów dziennych, a prawie 37% to studenci studiów dziennych. Co ciekawe, 60-70% wspieranych studentów należało do grupy Bergitka Roma, resztę stanowili Polska Roma, Sinty i inni: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/programy-stypendialne-d>; E. I, M. Szewczyk: Civil society ... 2019 s. 23 (dostęp: 14.02.2022)

roku do 93 % w 2015 roku⁵². Znajduje to odzwierciedlenie w wynikach w nauce dzieci i młodzieży. Informacje od asystentów i liderów romskich w Krakowie wykazują, że systematyczne korzystanie z ośrodków opieki dziennej poprawia oceny oraz zdawanie egzaminów. Jak pokazuje badanie ewaluacyjne w większości województw ponad 90% dzieci pochodzenia romskiego realizuje obowiązek szkolny, w części województw (Małopolska) jest to blisko 100% (mapy poniżej).

Rysunek 2. Mapy pokazujące odsetek i liczbę dzieci romskich realizujących obowiązek szkolny

Źródło: Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014–2020.⁵³

W Krakowie funkcjonują 3 świetlice dla dzieci romskich (nazywane także: integracyjne, terapeutyczne lub środowiskowe). Wszystkie trzy ulokowane są w dzielnicy Nowa Huta, dwie w budynku szkoły, jedna wynajętym w budynku usługowym. Z informacji uzyskanych od asystentów edukacji romskiej, (którzy w chwili obecnej przygotowują raport o edukacji dzieci romskich w Krakowie i sytuacji pandemicznej) wynika, że obecnie pracują z 150 dziećmi uczącymi się w krakowskich szkołach podstawowych, ale liczbę dzieci romskich w mieście szacują na wyższą.

⁵² E. Mirga-Wójtowicz, M. Szewczyk. (2019) Civil society...

⁵³ Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020:

https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Raport_z_ewaluacji_Programu_na_rzecz_integracji_spolecznosci_romskiej_na_lata_2014-2020.pdf (dostęp: 14.02.2022)

Wywiady z asystentami romskimi, a także rodzicami dzieci romskich wskazują, iż edukacja jest ważną wartością, której nie przeciwstawia się w żaden sposób romskiej tradycji. Niemniej wywiady wskazują także na szereg problemów i kwestii, które władze miasta powinny zauważyć, opracować wobec nich odpowiednie polityki a następnie je wdrożyć. Są nimi:

- W opinii asystentów oraz romskich liderów pracownicy oświaty (dyrektorzy, nauczyciele) mają często słabe pojęcie o procedurach uzyskania Zwiększonej Subwencji Oświatowej, która pomogłaby w uzyskaniu dodatkowych środków na opłacanie np. asystentów romskich lub szczególnych potrzeb dzieci romskich. Znane są nam przypadki, kiedy uprawniona do otrzymania subwencji szkoła, do której chodzą dzieci romskie, odmawiała ubiegania się o środki a dyrekcja oświadczała, że *„...nikt nic nie wie i żeby z tym dać sobie spokój...”*
[RK-K-30-2021]

Wedle doświadczeń zarówno asystentów jak i aktywistów romskich, urzędnicy władz miejskich i oświatowych wykazują się tutaj biernością.

- Stopień re-emigracji dzieci romskich (najczęściej z Wielkiej Brytanii lub Niemiec) jest w ostatnich latach bardzo zauważalny i stawiający szkoły przed problemem dzieci nie mówiących dobrze po polsku. Jest to podobny problem co w przypadku nie-romskich dzieci polskich wracających z zagranicy, w tym przypadku pogłębiony przez fakt, iż dla wielu z tych dzieci pierwszym językiem jest romski.
- Edukacja przedszkolna jest kluczowa z perspektywy wyrównywania szans edukacyjnych dzieci, jednak w społecznościach romskich wciąż nie jest wystarczająco realizowana. Według ogólnopolskich badań ewaluacyjnych 50% badanych Romów zadeklarowało, że dzieci nie uczęszczają do przedszkola. Częściowo zajęcia dla dzieci przedszkolnych oferują świetlice prowadzone przez organizacje romskie. Dzięki temu w niektórych badanych społecznościach podejście do edukacji przedszkolnej zmieniło się na bardziej pozytywne. Od 2016 r. kształcenie przedszkolne jest obowiązkowe i

nieodpłatnie dla dzieci w wieku 6 lat (roczne przygotowanie przedszkolne)⁵⁴. Każdy 3-, 4- i 5-latek ma jednak prawo do skorzystania z miejsca w przedszkolu w swojej gminie, jeśli jego rodzice decydują się na korzystanie z opieki przedszkolnej. Dzieci 7-letnie rozpoczynają obowiązkową naukę w klasie pierwszej szkoły podstawowej. Wszystko to powinno poprawić możliwości edukacyjne romskich uczniów. Z informacji przekazanej przez Małopolskiego Kuratora Oświaty w Krakowie wynika, że w Małopolsce liczba dzieci romskich w wieku 6 lat korzystających z edukacji przedszkolnej stale rośnie: w 2014 r. było ich 81, w 2016 r. 91, a w 2018 r. już 95⁵⁵. Niemniej kluczowe jest zwrócenie uwagi na ten aspekt edukacji dzieci.

- Wielojęzyczność dzieci romskich traktowana jest niekiedy przez nauczycieli w szkołach jako obciążenie, jako problem. Zdaniem naszych rozmówców edukacja wielokulturowa powinna wspierać wielojęzyczność. Wzorem innych systemów edukacyjnych i rozwiązań zagranicą powinno się rozważyć naukę języka romskiego w klasach, gdzie jest spora dzieci mówiących w tym języku.
- Wszyscy nasi rozmówcy podkreślają zbyt małą liczbę asystentów romskich. Jak stwierdza jeden z nich:

Asystentów jest za mało w Krakowie, temat jest podnoszony od dawna i Kraków nic z tym nie robi. A są na to środki właśnie ze zwiększonej subwencji oświatowej. Są młodzi wykształceni, których można by przyuczyć do tej pracy, można też rozszerzyć ich kompetencje na potrzeby dzieci cudzoziemskich.

[RK-K-30-2021]

- W ostatnim czasie pojawiły się duże potrzeby związane z edukacją zdalną. Sytuacja związana z pandemią pokazała, że dzieci nie mają dostępu do szerokopasmowego Internetu oraz komputerów stacjonarnych czy laptopów. Praca asystentów w pandemii była ogromnym wyzwaniem dla wszystkich, szkoły nie zawsze miały

⁵⁴ Reforma oświaty a edukacja przedszkolna: <https://www.wychowaniewprzedszkolu.com.pl/artukul/reforma-oswiaty-a-edukacja-przedszkolna> (dostęp: 14.02.2022)

⁵⁵ E. Mirga-Wójtowicz, M. Szewczyk (2019): Civil society ...

potrzebny sprzęt, często ta edukacja odbywała się za pomocą arkuszy papierowych przekazywanych między uczniem, a szkołą przez asystentów.

- Potrzeba świetlic w innych dzielnicach Krakowa. Dzieci z Prokocimia czy Ruczaju dojeżdżają do świetlicy do Nowej Huty, co ma wpływ na frekwencję.
- Rodziny romskie na Ruczaju, Prokocimie, Bieżanowie, Podgórzu są często wielodzietne. Rodziny te charakteryzują się też sporą mobilnością w obrębie Krakowa, co wiąże się z częstym przenoszeniem dzieci z jednej placówki edukacyjnej do drugiej, często także migrują zagranicę. To przeważnie rodziny z grupy Lowarów, zachowujące dystans wobec Romów nowohuckich, nie udzielając się w ich organizacjach, do rzadkości należą małżeństwa między tymi grupami. Według asystentów, powinno stworzyć się dla tych grup lowarskich inne formy działania, ponieważ występują tam inne problemy edukacyjne, związane z faktem, iż zdecydowana większość rodziców nie posiada nawet podstawowego wykształcenia, są osoby nie umiejące pisać i czytać. Zdarzają się także rodziny w których dziadkowie są rodzicami zastępczymi, bądź pod nieobecność rodziców dziadkowie wychowują dzieci.
- Niektóre dzieci korzystają z programu stypendialnego dla uzdolnionych artystycznie dzieci pochodzenia romskiego koordynowanego przez Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce⁵⁶. Asystenci i działacze romscy są zdania, iż Małopolska jako region, w którym jest najwięcej Romów, a więc i dzieci mógłby mieć osobny konkurs. Wedle nich nagradzanie i motywacja do nauki jest istotna szczególnie w dziedzinie dowartościowania romskiej kultury.
- Wedle asystentów, a także wywiadów z rodzicami i naszego doświadczenia, nadal zdarzają się wśród nauczycieli, rówieśników czy rodziców akty niechęci, dyskryminacji i antycyganizmu⁵⁷ wobec dzieci romskich. Jak stwierdziła jedna z asystentek:

⁵⁶ Programy stypendialne Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji dla uczniów i studentów pochodzenia romskiego: <http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/programy-stypendialne-d> (dostęp: 14.02.2022)

⁵⁷ Dystans społeczny i niechęć do Romów w Polsce od lat utrzymuje się na wysokim poziomie, mimo podejmowanych działań. Według badań Centrum Badania Opinii Publicznej CBOS od 2014 roku poziom

Dzieci romskie często karane są surowiej niż dzieci nieromskie (...) a nauczyciel nie reaguje na zgłoszenie przez dziecko romskie, że jest napiętnowane i wyzywane słowami typu Murzyn, Czarnuch, Złodziej.

[RCM.NH.K.53.2018]

- Wiele dzieci romskich z doświadczeniem migracyjnym ma bogate zasoby kompetencji komunikacji wielokulturowej z której szkoły, uczniowie i nauczyciele mogliby skorzystać. Należy pamiętać, iż w krajach takich jak Anglia czy Niemcy (gdzie dzieci romskie się kształciły) edukacja wielokulturowa i nauka tolerancji jest na wysokim poziomie. W tym sensie, można by stwierdzić, iż to one znają zasady jak wielokulturowość działa w ramach klasy.

Na podstawie uzyskanych informacji i opinii na końcu niniejszego raportu przedstawiamy rekomendacje jakie należałoby wziąć pod uwagę przy konstruowaniu odpowiednich polityk edukacyjnych, społecznych i kulturowych dotyczących romskiej społeczności.

4.2. Zatrudnienie i kształcenie zawodowe

Niski poziom edukacji w porównaniu z ogólną populacją Krakowa, rzutuje na życie zawodowe Romów, ich szanse na rynku pracy i zarobki. Celem niniejszego raportu nie jest statystyczne przedstawienie czym trudnią się krakowscy Romowie, ale raczej diagnoza z jakimi problemami na rynku pracy się borykają.

Jak wspomniano wyżej, transformacja ustrojowa i związana z nią restrukturyzacja zatrudnienia odbiła się na Romach w Krakowie wyjątkowo niekorzystnie. Migracje były jednym z głównych

niechęci przedstawia się następująco: 2014 - 55%, 2015 - 58%, 2016 - 67%, 2017 - 50%, 2018 - 59%, 2019 - 57%, 2020 - 46% 2021 - 42%.

sposobów na radzenie sobie w sytuacji kryzysu i można śmiało stwierdzić, iż trwały one całe lata 90-te, oraz pierwszą dekadę XXI wieku. W jakimś sensie z pewnością wspierały lokalne budżety ekonomiczne transfery z zagranicy, ale spora część Romów albo przebywała na bezrobociu, albo miała się prac dorywczych. Obecnie sytuacja zdecydowanie się poprawiła. Z rozmów z kilkoma przedsiębiorcami romskimi, wynika, iż sytuacja na rynku pracy pozwala uniknąć pułapki bezrobocia, a wielu Romów nie ma problemów ze znalezieniem pracy. Potwierdza to niniejsza wypowiedź:

Uważam, że sytuacja na rynku pracy polepszyła się, dzięki stażom oraz kursom zawodowym Romowie mogli otrzymać prace na stałe, znam kilkanaście takich przypadków, że po stażach pracodawcy zatrudniali dane osoby na dłuższy okres pracy. Przez okres stażowy pracodawcy mogli się przekonać do danego pracownika, ale też dla Romów staże są dużą możliwością, znam jedną Romni która przez 20 lat nie pracowała, dzięki uzyskaniu stażu obecnie pracuje na umowę o pracę, jest mnóstwo takich przypadków.

[RCM.NH.K.53.2018]

Kilku znanych krakowskich Romów prowadzi własne przedsiębiorstwa, restauracje, firmy usługowe. Niejednokrotnie pomaga w tym doświadczenie zdobyte zagranicą. Dobrym przykładem jest tutaj znany muzyk i producent muzyczny Mateusz Gabor, który po wieloletnim pobycie w Leeds (płn. Anglia) gdzie prowadził studio nagrań, przeniósł się z powrotem do Nowej Huty, skąd obecnie rozwija szeroką działalność muzyczną, oferując usługi muzyczno-producenne w całej Polsce.

Niemniej nadal braki w edukacji formalnej dla wielu Romów stanowią problem w uzyskaniu właściwie wynagradzanej pracy. W ramach niniejszego raportu przeprowadziliśmy rozmowy na ten temat z osobami zajmującymi się doradztwem zawodowym, liderami a także asystentami edukacji romskiej, którzy mają często spory wgląd w zawodową sytuację rodziców dzieci, z którymi współpracują. Przedstawili oni nam dość klarowny obraz problemów i potrzeb jakie wiążą się z pełnym uczestnictwem na rynku pracy przez Romów.

- Wszyscy wskazali na konieczność powstania intensywnego programu kompleksowego doradztwa zawodowego. Miałoby to na celu zarówno poprawienie kwalifikacji dla

osób poszukujących zatrudnienia, ale też pomoc w rozwijaniu kariery zawodowej osób już pracujących. Konieczne są sprofilowane szkolenia, kursy dla osób z doświadczeniem zawodowym oraz pomoc w tworzeniu własnych firm.

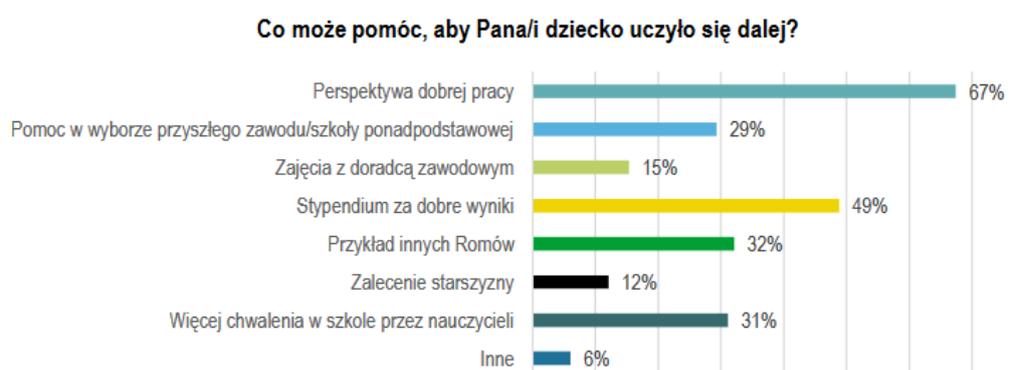
- Zgodnie podkreślono konieczność zawodowego kształcenia kobiet. Tutaj problemem jest przede wszystkim wsparcie kobiet w godzeniu obowiązków rodzicielskich i domowych z pracą i rozwojem zawodowym. Chodzi także o wiarę, iż edukacja daje kobietom szansę na zawodowy awans. Jak stwierdza jedna z naszych rozmówczyń:

Kobiety nie osiągają satysfakcjonujących sukcesów; więc posyłają dzieci do szkoły, ale nie dbają za bardzo o ich wyniki w nauce. Nie wierzą, że edukacja da im lepszą przyszłość.

[RK-K-35-2021]

- Perspektywy dobrego i bezpiecznego miejsca pracy są główną motywacją rodziców romskich do wspierania edukacji swoich dzieci, co pokazują wspomniane badania ewaluacyjne:

Rysunek 3. Czynniki motywujące dzieci i młodzież romską w kontynuacji nauki

Źródło: Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020⁵⁸

⁵⁸ Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020: https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Raport_z_ewaluacji_Programu_na_rzecz_integracji_spolecznosci_romskiej_na_lata_2014-2020.pdf (dostęp: 14.02.2022)

- W tym kontekście, ważnym punktem odniesienia dla jednego z naszych rozmówców było doświadczenie uczestnictwa w aktywizacyjnym programie unijnym realizowanym przez Związek Romów Polskich ze Szczecinka⁵⁹. Jak stwierdza:

Dobre efekty były z programu unijnego prowadzonego przez Związek Romów w Szczecinku, gdzie stworzono wtedy asystenta zawodowo-socjalnego, który współpracował z Urzędem Pracy i pracodawcami; w tych trudnych czasach udało się wielu osobom znaleźć pracę, to było zadanie asystenta pomóc.

[RK-K-57-2021]

- Stowarzyszenie Romów w Krakowie (obecnie Integracyjne Stowarzyszenie Sawore) realizowało w 2015 roku projekt, „Asystent zatrudnienia wspieranego jako nowe narzędzie aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym - Romowie”, który był współfinansowany przez Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji w ramach Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020. Celem projektu było stworzenie nowatorskiego narzędzia służącego do aktywizacji zawodowej osób zagrożonych wykluczeniem społecznym ze szczególnym uwzględnieniem społeczności romskiej. Asystent zatrudnienia wspieranego rekrutowałby się ze społeczności romskiej i towarzyszyłby poszukującemu pracy na każdym etapie poszukiwania pracy, kontaktowałby się z pracodawcą. Idea zatrudnienia wspieranego łączyłaby korzyści dla bezrobotnego (praca, szkolenie,) i pracodawcy (ulgi w składkach ZUS, zwroty kosztów szkoleń, dofinansowania do stanowiska pracy itd.). Projekt został oceniony bardzo dobrze niemniej jednak finansowanie otrzymano na szkolenie asystentów, a brak dalszego finansowania uniemożliwił kontynuację i wdrożenie projektu w życie.
- Wciąż nieobce jest krakowskim Romom doświadczenie antycyganizmu w miejscach pracy. Jak mówi nasz rozmówca:

⁵⁹ Informacje o projekcie: Rynek pracy otwarty dla Romów:
http://poznauw.gov.pl/system/files/zalaczniki/rynek_pracy_dla_romow.pdf (dostęp: 14.02.2022)

Znam przypadek, że przez telefon dla Roma była praca, a gdy taki pracodawca zobaczył ciemniejszy kolor skóry to już nie zatrudnił taką osobę ze względu na obawy, stereotypy. W mniejszych miejscowościach Romom jest bardzo trudno znaleźć prace, pracodawca, jeśli ma wybór zatrudnić Polaka lub Roma to najczęściej wybierze Polaka

[RK-K-57-2021]

- Z zebranych przez nas informacji wynika, iż pracodawcy nadal często nie są świadomi zjawiska dyskryminacji i antycyganizmu, banalizując je lub normalizując. Sytuacja zdecydowanie uległa poprawie w porównaniu z nadal z żywymi w pamięci Romów wczesnymi latami 90-tych (kiedy to poważnym problemem w Krakowie była fizyczna przemoc ze strony bojówek neonazistowskich), niemniej nadal zdarzają się niepokojące incydenty. Należy podkreślić, iż Podyplomowe Studia Romskie na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie⁶⁰, finansowane w ramach Programu na rzecz Romów, obejmują komponent edukacji antydyskryminacyjnej w miejscu pracy dla przyszłych asystentów romskich i nauczycieli wspierających. Doświadczenie ekspertów zajmujących się tym tematem na tej uczelni stanowi ważny zasób i kapitał, który powinien być w większym stopniu przez miasto wykorzystany.

4.3. Polityka senioralna – obawy starszyzny

Podobnie jak ma to miejsce w przypadku większości społeczeństwa polskiego, zmiany społeczno-kulturowo-obyczajowe w ostatnich dekadach przyczyniły się do większego rozwarstwienia międzypokoleniowego wśród romskiej społeczności. Starsi nie bardzo rozumieją świata, w którym żyją młodzi i na odwrót, młodzież ma stosunek do starszych nie do końca rozumiejący ich opinii. Należy podkreślić, iż nie jest to proces dotyczący tylko Romów – to powszechne doświadczenie wielu społeczności w Polsce. Niemniej w kontekście romskim ma to znaczenie dość szczególne, gdyż transmisja kultury z pokolenia na pokolenie dokonuje się w sposób werbalny, performatywny i wynika z nakazu głębokiego szacunku

⁶⁰ Od 2004 na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie funkcjonują roczne studia podyplomowe "Sytuacja Romów w Polsce - historia, prawo, kultura, pochodzenie, stereotypy". Co bardzo ważne, kursy te prowadzą wykształceni Romowie, a uczestniczą w nich różne osoby: nauczyciele na co dzień pracujący z romskimi dziećmi i młodzieżą, urzędnicy państwowi, doktoranci, pracownicy socjalni, dziennikarze etc. Od 2017 roku studia nie są realizowane.

jakim należy darzyć starszych – co stanowi jeden z głównych filarów romanipen, zasad i norm jakimi kierować się mają Romowie. Sytuacja pokoleniowego rozwarstwienia oznacza, iż transmisja owa zostaje zakłócona, a tym samym zagrożona jest sama kultura. W ramach niniejszego projektu przeprowadziliśmy długie, pogłębione rozmowy z przedstawicielami romskiej starszyny w Krakowie i wyrażają oni te obawy wprost. Przyspieszony rytm współczesnego życia, dominacja pracy zawodowej nad życiem społecznym i prywatnym, przeniesienie życia towarzyskiego w sferę Internetu, który nie jest kontrolowany przez starszych, pokusy i problemy z jakimi borykają się młodzi, to wszystko dla starszyny oznacza, iż kontakt z młodszym pokoleniem zaczyna się rwać. Dla starszych to powód do głębokiej troski, gdyż w ich opinii zagrożony jest język, zwyczaje, wyjątkowość romskiej kultury oraz poczucie wspólnoty. Jak zanotowaliśmy w jednej z notatek z wywiadu:

Wujek opowiedział jak spotkał się z Romem w jego wieku i ten mu powiedział „Jestem Romem, mój ojciec, matka byli Romami a ja nie mam z kim rozmawiać po romsku. Cieszę się, że cię spotkałem i mogę z tobą rozmawiać. Moje wnuki nie mówią po romsku tylko po polsku. My jesteśmy już ostatni.”

[RK-M-74-2021]

... język romski zanika, młodsze pokolenie już nie używa wielu słów, co raz więcej jest słów polskich. Rodziny nie mieszkają razem (chodzi o mieszkanie razem wielopokoleniowych rodzin) starsi nie uczą młodszych. Nie ma warunków do zachowania tradycji i kultury...

[RK-M-66-2021]

Starszyna świadoma jest, iż zmiany te są nieodwracalne, ale także tego, że mają one też swoje strony pozytywne. Niemniej uważają, iż w interesie wszystkich – Romów, miasta, nie-Romów – jest, aby ich kultura trwała jako wzbogacająca wielokulturowość miasta. Należy podkreślić, iż niemal wszyscy Romowie z jakimi rozmawialiśmy mają migracyjne doświadczenia oraz są świadomi, że dla miast takich jak Londyn, Liverpool, Berlin czy Hamburg wartością jest uznanie oraz celebrowanie wieloetniczności i wielokulturowości. Niejednokrotnie spotkaliśmy się z komentarzami, że dopiero w Anglii i Niemczech Romowie zobaczyli co to znaczy wrażliwa na wielokulturowość miejska polityka społeczna – czy to w szkole, pracy czy na ulicy. Naturalną kolejną rzeczą chcieliby, aby w Polsce, do której zdecydowali się wrócić, sytuacja odnośnie

polityki afirmacji zróżnicowania była podobna. Wynika stąd wniosek, iż jako osoby doświadczające miejskiej polityki różnorodności w metropoliach europejskich, Romowie mogą być traktowani w tej dziedzinie jako eksperci z doświadczeniem i partnerzy, a ich oczekiwania afirmacji ich kultury zgodne ze standardami demokracji funkcjonującej w warunkach wielokulturowości. Jak wyraził się jeden z naszych rozmówców:

W Anglii, to działa, tam wszyscy są z różnych krajów i nie ma dyskryminacji tam człowieka szanują...

[PZ-M-40-2017]

Stąd głównym wnioskiem starszyny była artykulacja konieczności powołania rodzaju przestrzeni będącej miejscem spotkań, świetlicy dla romskich organizacji, gdzie mogłaby się spotykać zarówno starszyna, młodzież, kółka mam z dziećmi lub działacze romscy. Motyw potrzeby powołania owej romskiej świetlicy pojawiał się wielokrotnie. W naszej opinii wynika to bezpośrednio z ich doświadczeń migracyjnych, gdzie posiadanie wspólnej fizycznej przestrzeni – klubu, świetlicy, miejsca dyskusji, wymiany kulturowej – jest często kluczowym warunkiem dla tworzenia i trwania społeczeństwa obywatelskiego w obrębie grup imigranckiego pochodzenia.

Potrzeba nam stworzenia miejsca, romskiej świetlicy, miejsc spotkań, gdzie można przyjść wypić kawę, herbatę, pograć w karty, w szachy, w warcaby. Gdzie można by robić spotkania o historii i tradycji Romów. Dzieci mógłby uczyć się romskiego. Gdzie ludzie mogliby pogadać ze sobą.

[RK-M-74-2021]

W tym kontekście należy podkreślić ważną rolę działalności muzycznej w jaką angażują się krakowscy Romowie. Poza wspomnianą znaną firmą producencką, w Nowej Hucie organizowany jest przez znanego impresaria i producenta muzycznego Zenona Bołdyzera doroczny festiwal muzyki romskiej, który stanowi ważną platformę integracji mieszkańców, ale też pozwala usytuować Kraków na mapie festiwalów muzyki romskiej, która na świecie, a szczególnie na Bałkanach, Francji i Hiszpanii stanowi bardzo ważny wehikuł promocji wielokulturowej polityki miast. Jednocześnie, Nowa Huta to miejsce zamieszkania Wiki Gabor, laureatki konkursu Eurowizji, wschodzącej gwiazdy polskiej muzyki rozrywkowej. Sugerowana

przestrzeń społeczna, o której mówi starszyzna miałyby więc na celu także promowanie muzyki romskiej jako bardzo ważnego zasobu w posiadaniu krakowskich Romów. Nasi rozmówcy zgodnie podkreślają, iż festiwal w Nowej Hucie zasadniczo różni się od festiwali organizowanych w Ciechocinku (gdzie raczej dominuje gatunek romskiej muzyki pop, skrojonej na gust nie-Romów), a lista gości festiwalu na przestrzeni lat obejmuje światowej sławy wykonawców. Jest to muzyka na najwyższym poziomie.

Fotografia 1. Festiwal w ramach Międzynarodowych Dni Kultury Romskiej na Łąkach Nowohuckich

Źródło: Archiwum prywatne Elżbiety Mirgi-Wójtowicz.

Kolejna kwestia, na którą zwracali członkowie starszyny, ale nie tylko oni, to potrzeba wsparcia w kwestiach administracyjno-społecznych. Wielokrotnie spotkaliśmy się i uczestniczyliśmy w pomocy w rozszyfrowaniu i zrozumieniu urzędowych pism jakie otrzymywali, których treści nie rozumieli co skutkowało niezłatwieniem w terminie ważnych spraw.

Rysunek 4. Przekonania Romów o swojej samodzielności w załatwianiu urzędowych

z

Źródło: Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020⁶¹

Wiedzy o potrzebach w zakresie załatwiania urzędowych spraw dostarcza wyżej wymienione badanie ewaluacyjne, zgodnie z którym okazuje się że 2/3 osób badanych zadeklarowało, że nie potrafi samodzielnie załatwić spraw w urzędzie. W przypadku osób starszych grupa ta będzie zdecydowanie większa.

4.4. Sytuacja mieszkaniowa

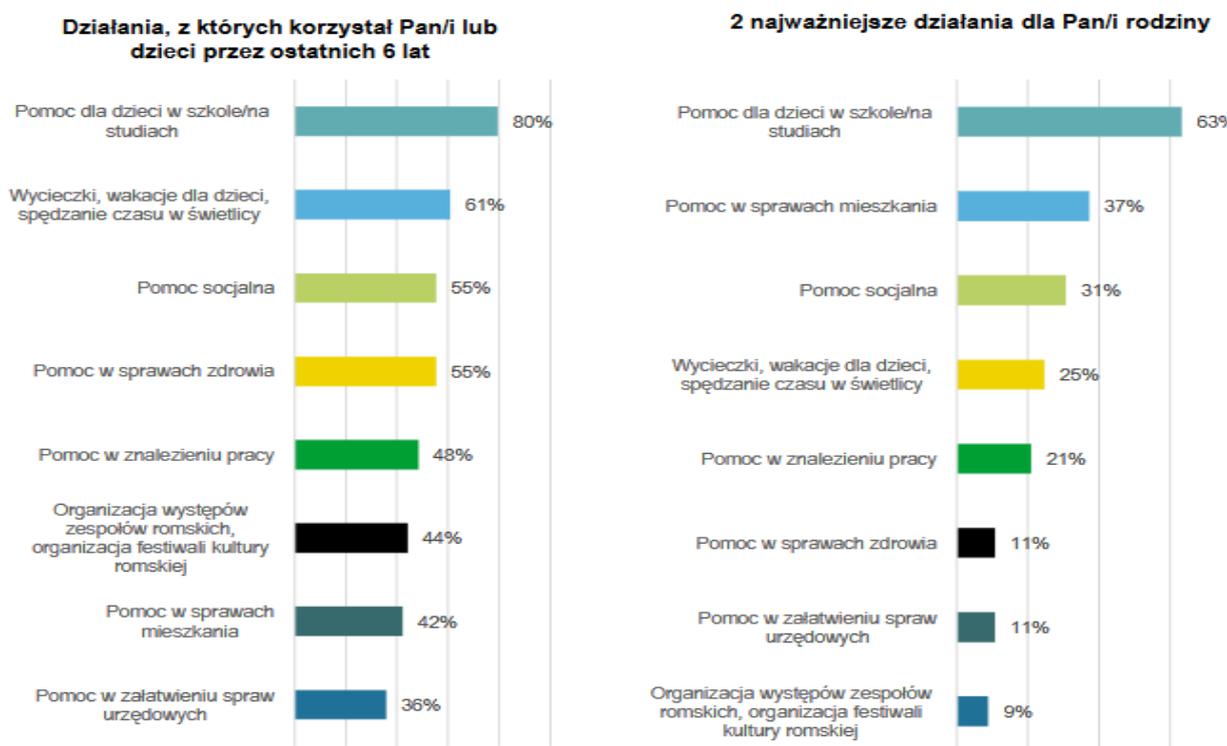
We wspomnianym niereprezentatywnym badaniu sondażowym⁶² sytuacja mieszkaniowa Romów przedstawia się bardzo odmiennie od ogółu mieszkańców Krakowa. Większość (70%, 54 respondentów) mieszka w lokalach niewłasnościowych, kwaterunkowych. Pozostała część mieszka w lokalach własnościowych, najczęściej nabytych na drodze spadkowej lub wykupionych na własność. Nikt z ankietowanych nie wynajmuje mieszkania na rynku prywatnym. Obecnie tę sytuację należy skorygować. Z przeprowadzonych rozmów wynika, że pula osób kupujących i wynajmujących mieszkania na rynku prywatnym się powiększyła, głównie są to osoby, które mają stabilne zatrudnienie, często są to migranci powrotni. W przypadku tych ostatnich stanowi to dowód, iż re-emigranci często stanowią zasób nie tylko społeczny i kulturowy, ale przywożąc i inwestując oszczędności przyczyniają się do polepszenia koniunktury ekonomicznej Krakowa.

⁶¹ Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020: https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Raport_z_ewaluacji_Programu_na_rzecz_integracji_spolecznosci_romskiej_na_lata_2014-2020.pdf (dostęp: 14.02.2022)

⁶² R. Żurek (2017). Zmiany w sytuacji...

Potwierdzenie, iż kwestie związane z mieszkaniem są dla Romów bardzo istotne i stanowią pewien problem, znajdujemy w badaniu ewaluacyjnym programu na rzecz Romów z 2020 roku, kiedy to zapytano respondentów o to, z jakiej usługi wsparcia korzystali oraz jakie uważają za najważniejsze⁶³. W pierwszym przypadku niemal połowa respondentów wskazała na te kwestie, w drugim sprawy te znajdowały się jako drugie w skali priorytetów.

Rysunek 5. Rodzaje wsparcia z jakiego Romowie skorzystali oraz jakie uważają za najważniejsze

Źródło: Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020⁶⁴

W pełni wnioski te potwierdzają nasze rozmowy z krakowskimi Romami. Wynika z nich, iż poważnym problemem jest zły stan mieszkań seniorów, którzy nie mają środków na remonty, a także rosnące zadłużenie niektórych lokali komunalnych. Kilku seniorów wspomniało, iż z uwagi na wiek chcieliby wymienić wannę na prysznic, ale nie wiedzą do kogo się zwrócić o

⁶³ Raport z ewaluacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Raport_z_ewaluacji_Programu_na_rzecz_integracji_spolecznosci_romskiej_na_lata_2014-2020.pdf (dostęp: 14.02.2022)

⁶⁴ Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020: https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Raport_z_ewaluacji_Programu_na_rzecz_integracji_spolecznosci_romskiej_na_lata_2014-2020.pdf (dostęp: 14.02.2022)

zapomogę. Dla starszych Romów jest to o tyle trudne, iż wymaga biurokratycznych zabiegów i znajomości przepisów, które często się zmieniają, lub (o czym wspominaliśmy powyżej) których zrozumienie sprawia im trudność.

Dodatkowo zdarzają się sytuacje ekstremalne, związane z zadłużeniem mieszkania. Z rozmów z osobą pracującą z rodzinami romskimi sporządziliśmy następującą notatkę dotyczącą szczególnego przypadku:

Jedna z rodzin romskich została eksmitowana z mieszkania socjalnego w Krakowie za zaleganie czynszowe. Rodzina z małym dzieckiem została na ulicy. Byli bezdomni. Na pozyskanie mieszkania z zasobów gminy nie można było liczyć. Należało złożyć wniosek i czekać, przy czym jeden z pracowników stwierdził, że ludzie nie chcą mieszkać z Cyganami. Służby pomocowe zaproponowały kobiecie Dom Samotnej Matki, a mężczyźnie noclegownie dla bezdomnych mężczyzn, Dzieło O. Pio zaoferowało pomoc doraźną - opłacenie wynajęcia mieszkania na miesiąc. Procedury ogólne jak dla osób bezdomnych, z Programu na rzecz społeczności romskiej należało poczekać na termin ogłoszenia konkursu. Wobec takiej sytuacji dziecko zostało przekazane do rodziny zastępczej. Rodzina się rozpadła.

[RCM-NH-K-53-2018]

Powyższa opisana sytuacja ma oczywiście charakter wyjątkowy (miała też miejsce przed pandemią Covid-19, w trakcie której zmieniły się przepisy dotyczące eksmisji) niemniej wskazujący, iż w przypadku rodziny romskiej w podobnej sytuacji odzywają się w społeczeństwie reakcje niechętnie, podszyte rasizmem i antycyganizmem.

Podobnie jak wszyscy inni obywatele, Romowie w Polsce są uprawnieni do otrzymywania zasiłków mieszkaniowych oraz wsparcia społecznego, jeśli znajdują się w trudnej sytuacji społeczno-gospodarczej (bezrobocie, trudności w znalezieniu pracy, trudne warunki mieszkaniowe, liczne rodziny, problemy zdrowotne, niepełnosprawność, samotne rodzicielstwo, ciąża). Program rządowy na rzecz Romów ma na celu zniwelowanie różnic w tym obszarze między Romami a osobami niebędącymi członkami społeczności romskiej, a jednym z obszarów na który można uzyskać dofinansowanie jest poprawa sytuacji bytowej. Wiele władz lokalnych skorzystało z oferty Programu rządowego w celu poprawy warunków

mieszkaniowych romskich mieszkańców. Interwencje wspierające obejmują zakup i budowę lokali mieszkalnych, naprawy i konstrukcje oświetlenia, kanalizacji i gospodarki odpadami, budowa oczyszczalni ścieków i placów zabaw⁶⁵.

Z naszych informacji wynika, iż miasto Kraków nie zwracało się do Programu o otrzymanie funduszy w dziedzinie poprawy warunków mieszkalnych swoich romskich mieszkańców. Nie dziwi stąd spore zapotrzebowanie jakie nasi rozmówcy zgłaszali, szczególnie jeśli chodzi o stan mieszkań komunalnych, problemy z zadłużeniem lokali, problemy przeludnienia, braku uzdatnień mieszkaniowych dla osób starszych lub z niepełnosprawnością.

Oceniając rządowy „Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020”, a szczególnie jego część dotyczącą mieszkalnictwa, Najwyższa Izba Kontroli uznała, że jest to "raczej element społecznego i materialnego wsparcia dla społeczności romskiej", a nie narzędzie integracji społecznej. NIK zwrócił także na niepokojący brak lokalnych strategii integracji Romów, które kompleksowo rozwiązywałyby ich problemy.⁶⁶ Biorąc pod uwagę beneficjentów romskich, pierwszy program na rzecz Romów był bardziej elastyczny w odniesieniu do tego, jakie środki finansowe dla tego obszaru priorytetowego mogłyby zostać wykorzystane (częściej podmioty wdrażające projekty mieszkaniowe były romskimi organizacjami pozarządowymi, nie wymagano wkładu własnego). Program 2014-2020 jak i obecny jest w tym zakresie bardziej rygorystyczny i wyklucza podmioty romskie, które chciałyby wdrożyć projekty budowlane w zakresie budownictwa mieszkaniowego. W rzeczywistości 10-procentowy wkład własny, wymagany dla inwestycji budowlanych, skutecznie wyklucza organizacje romskie z tego procesu. Jak w naszych wywiadach podkreślają romscy aktywiści, także mainstreamowe organizacje (organizacje głównego nurtu) pozarządowe nie mają odpowiednich kompetencji, struktury i własnych zasobów, aby właściwie wykonywać takie zadania.

Jak wynika z naszego rozeznania sytuacji prawno-administracyjnej, Romowie są zależni od tego, co gminy i samorządy lokalne są w stanie zaoferować lub czy są skłonne ubiegać się o finansowanie z priorytetu mieszkaniowego w ramach programu na rzecz Romów. Podczas gdy

⁶⁵ E. Mirga-Wójtowicz E, M. Szewczyk (2019) Civil society ...

⁶⁶ Więcej w raporcie NIK za rok 2017: <https://www.nik.gov.pl/plik/id.13984,vp.16428.pdf> (dostęp: 14.02.2022)

niektóre władze lokalne wyrażają gotowość dostępu do finansowania programu na rzecz Romów i realizowania projektów w tym obszarze, inne odmawiają lub szukają sposobów wypchnięcia rodzin romskich ze swoich terenów (jak w przypadku gmin Łącko i Limanowa).⁶⁷ W rezultacie, część środków dostępnych na budownictwo mieszkaniowe w ramach programu na rzecz Romów nie została wykorzystana, np. w województwie małopolskim w 2016 r. na ten priorytet wydano jedynie 56% środków.⁶⁸

4.5. Sytuacja zdrowotna

W opinii wielu naszych rozmówców, sytuacja zdrowotna romskiej społeczności daje powody do niepokoju. Jak wskazują, niejednokrotnie starszych Romów ciężko jest przekonać do robienia badań profilaktycznych, a z drugiej strony badania specjalistyczne są w odległych terminach a ludzi nie stać na to, aby leczyć się prywatnie. Romowie, którzy są po wylewach, zawałach czy udarach mózgu często nie wracają do pełnosprawności, ponieważ na rehabilitację trzeba czekać co najmniej pół roku, a prywatna usługa jest bardzo droga. Słaba wiedza dotyczy też do jakiego specjalisty się udać, kto im może pomóc.

W tym kontekście wspomniano kilka programów realizowanych przez krakowskie stowarzyszenia romskie dotyczące: zakupu leków, profilaktyki zdrowego żywienia oraz program badania wzroku. Starsi rzadko chodzą do okulisty a program prowadzony przez jedną z organizacji romskich był dla nich szansą. Często diagnozą była zaćma, ale dzięki projektowi tacy Romowie mogli wyleczyć wadę, ale także można było ich pokierować co należy zrobić i gdzie się udać. Dają się także zauważać braki profilaktycznych badań wśród kobiet. Jak opowiada nam rozmówczyni:

⁶⁷ Doniesienia medialne na temat warunków mieszkaniowych Romów w Limanowej i Maszkowicach: <https://sadeczanin.info/gospodarka/zadyma-o-nowy-dom-dla-romow-i-straszenie-prokuratorem> (dostęp: 14.02.2022); <https://sadeczanin.info/wiadomosci/zamiast-osady-w-maszkowicach-cyganie-i-mieszkancy-lacka-razem-w-nowym-bloku> (dostęp: 14.02.2022)

⁶⁸ Informacje prasowe na temat wykorzystania środków w ramach Programu integracji Romów: Sejmowa komisja: samorzady nie wykorzystały dotacji na integrację Romów 8 marca 2017: <https://www.gazetaprawna.pl/artykuly/1025691,sejmowa-komisja-samorzady-nie-wykorzystaly-dotacji-na-integracje-romow.html> (dostęp: 14.02.2022)

Jedna Romka uczestniczka projektu na badanie ginekologiczne powiedziała, że ostatni raz u lekarza ginekologa była 33 lata temu, inne najczęściej nie były u lekarza od urodzenia ostatniego dziecka, od 20 lat i więcej.

[RCM-NH-K-53-2018]

Projekty dotyczące promocji zdrowia prowadzi jedna z romskich organizacji. Organizacja inicjuje wiele projektów prozdrowotnych, wedle jej przedstawicieli jednak potrzeby są znacznie większe. Jak stwierdzają jej działacze:

Można by realizować więcej niż jeden projekt prozdrowotny jednak działacze spotkają się z argumentacją, że Romowie mają taki sam dostęp do publicznej opieki zdrowotnej jak i nie-Romowie.

[RK-K-57-2021]

Projekty najczęściej są wykorzystywane na zakup leków, sanatorium, jeśli na leczenie stomatologiczne to tylko dla dzieci, okulary, badania ginekologiczne czy promocję zdrowego odżywiania. Organizacja zwraca uwagę na chroniczny brak środków na leczenie, na skutek czego zwłaszcza starsi Romowie wybierają między zapłaceniem rachunków za mieszkanie, a kupieniem leków.

Wyraźnym problemem jest edukacja dotycząca zdrowia – złe nawyki żywieniowe, nałogi, brak ruchu, brak badań profilaktycznych, brak środków na prywatne badania – wszystko to powoduje, iż niemal wszyscy nasi rozmówcy wyrażali zaniepokojenie sytuacją zdrowotną Romów, zwłaszcza starszych.

Inną kwestią jest zdrowie psychiczne, szczególnie dzieci w okresie po zamknięciu szkół na skutek obostrzeń związanych z pandemią COVID-19. Asystenci romscy podkreślali, iż wiele dzieci cierpi na nerwice, zaburzenia snu i stres związany z problemami szkolnymi w wyniku konieczności nauki w domach.

5. DZIAŁALNOŚĆ ORGANIZACJI ROMSKICH

W Krakowie funkcjonowały i nadal działa kilka organizacji romskich. Najwcześniej powstało Stowarzyszenie Romów w Krakowie działające od 1994 roku, a w 2017 roku po zmianie kierownictwa przemianowane na Integracyjne Stowarzyszenie Sawore, drugie to Towarzystwo Krzewienia Kultury i Tradycji Romskiej Kała Jakha zarejestrowane w 2002 roku. W 2004 roku zostało zarejestrowane pierwsze w Polsce Stowarzyszenie Kobiet Romskich w Polsce założone przez słynną Krystynę Gil. Celem stowarzyszenia była działalność na rzecz tworzenia warunków pełniejszego uczestnictwa kobiet romskich w życiu społeczeństwa polskiego. Również od 2004 roku działa w Krakowie pierwsza romska studencka organizacja w Polsce Romskie Stowarzyszenie Oświatowe Harangos. W ostatnich kilku latach zarejestrowane zostały też Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe Romano Ilo, Stowarzyszenie Kulturalno-Społeczne Romów Bahtali Cierheń.

W Nowej Hucie przy kościele Matki Bożej Częstochowskiej na osiedlu Szklane Domy funkcjonuje od wielu lat katolicka Wspólnota Romska. W Duszpasterstwo Romskie zaangażowani są Jezuici z Krakowskiego Kolegium Księża Jezuitów i Cystersi z Klasztoru w Mogile.

Ogólnie rzecz biorąc, organizacje cieszą się szacunkiem romskich mieszkańców Krakowa. Dla wielu z nich doświadczenie migracyjne oznaczało pierwsze zetknięcie się z organizacjami wprost pomagającymi mniejszościom etnicznym, a warto wspomnieć, iż największa romska organizacja pomocowa w Wielkiej Brytanii, Roma Support Group⁶⁹, założona została w 1998 roku i po części do dzisiaj prowadzona jest przez Romów z Polski. Romowie mają więc wynikłą z doświadczenia świadomość, iż w ich interesie jest brać czynny udział w organizacjach pozarządowych, które traktują jako reprezentantów własnych interesów. Rzecz jasna nie brak, jak wszędzie w przypadkach organizacji pozarządowych działających w obrębie pewnej niszy społecznej, tarć i nieporozumień, ale krajobraz organizacji romskich w Krakowie to raczej poszczególne organizacje działające na polu własnej wiedzy eksperckiej, raczej z reguły nie wchodzące sobie w drogę. Jak wskazano wyżej, działają organizacje skierowane do kobiet,

⁶⁹ Strona internetowa Roma Support Group: <https://www.romasupportgroup.org.uk/> (dostęp: 14.02.2022)

organizacje nakierowane na młodzież, edukację zdrowotną lub promocję kultury i raczej nie dochodzi w ich obrębie do konfliktów. Jedyny poważny konflikt w ostatnich latach wiązał się w wewnętrznych tarciami między grupami Romów z całej Polski i był raczej skutkiem ingerencji członków grupy Polska Roma w życie nowohuckich Romów, aniżeli wewnętrznym wygenerowanym sporem o kompetencje czy zakres działań.

Jednocześnie należy pamiętać, iż zróżnicowanie Romów krakowskich, także rzutuje na ich zaangażowanie w formalne organizacje i partycypację w społeczeństwo obywatelskie. Wspomniane w części dotyczącej edukacji rodziny krakowskich Romów z grupy Lowarów, raczej nie udzielają się w tej sferze, utrzymując ograniczone kontakty z Romami z Nowej Huty. Mimo tego należy podkreślić, iż dzieci w wieku szkolnym z tych rodzin korzystają z pracy asystentów edukacji romskiej.

Wedle naszych rozmówców, organizacje romskie zdecydowanie zasługują na zaufanie jako partnerzy współtworzenia i wdrażania polityk społecznych ze strony miasta. Doświadczenie jakim dysponują starsze stowarzyszenia oraz ich kapitał społeczny jest zdecydowanie sporym zasobem z jakiego miasto mogłoby korzystać w celu pełniejszego wpisania Romów w wielokulturową tkankę miasta. Ale także i młodsze pokolenie Romów wchodzące we współpracę z organizacjami romskimi zajmujące się w coraz silniejszym stopniu historią mówioną, zbieraniem świadectw starszych krakowskich Romów oraz większym uświadamianiem nie-romskiej społeczności wkładu w historię i kształt miasta zasługują na wsparcie i współpracę.

W tym kontekście należy również wspomnieć o zespołach muzycznych oraz ich kulturotwórczej i przywódczej roli. Należy mieć na uwadze, że w muzyce romskiej nie chodzi jedynie o jej funkcje performatywne i sferę twórczości, ale także o funkcje przywódcze, społeczne i integracyjne. Muzycy, impresaria i producenci to jednocześnie liderzy społeczności, pracodawcy, nauczyciele, mentorzy, znawcy romskiej kultury oraz najczęściej niezwykle obcy w świecie ludzie mówiący w kilku językach posiadający bogaty kapitał społeczny. Muzyka romska jest też skomplikowanym przedsięwzięciem logistyczno-ekonomicznym związanym z liczbą osób w zespołach i stopniem wyrafinowania wykonywanej muzyki. Migracje lat 90. i 2000. niestety przetrzebiły szeregi romskich muzyków z Nowej Huty,

do tego stopnia, że w 2016 roku, starszyzna z troską opowiadała, że w Krakowie, po raz pierwszy od setek lat, nie ma romskich muzyków. Jak wskazaliśmy na przykładzie muzyka Mateusza Gabora „Cikno”, sytuacja ta zaczęła się zmieniać, a niezwykle sukces Wiki Gabor oznacza, że Nowa Huta na nowo ma szansę stać się centrum romskiej muzyki w Polsce. W tym sensie muzycy i energia społeczna którą mobilizują także ma wartości konstruowania wielokulturowego społeczeństwa obywatelskiego.

Muzyka romska ma dodatkowo tę cechę, iż na równi integruje Romów jak i nie-Romów stanowiąc dla wszystkich nie tylko bogatą pożywkę kultury, ale też okazję do wymiany kulturowej, wzajemnego poznania się i integracji. Dla samych Romów stanowi też powód do dumy z własnej kultury i waloryzację jej wkładu w kulturę europejską.

Warto w tym miejscu wspomnieć o oczekiwaniach Romów wobec uznania ich wkładu w kulturę miasta, którego ich zdaniem brakuje w przestrzeniach publicznych. Krakowscy Romowie z którymi rozmawialiśmy wskazywali przede wszystkim na potrzebę edukacji i uwrażliwiania nie-romskiej większości na kulturę i tradycję romską oraz wyrażali przekonanie o braku zrozumienia i docenienia romskich tradycji, szczególnie ze strony urzędników.

W tym kontekście należy podkreślić także, że dwóch najbardziej znanych polskich artystów sztuk wizualnych pochodzenia romskiego – Małgorzata Mirga-Tas oraz Krzysztof Gil, związani są z krakowską Akademią Sztuk Pięknych. Dla promocji miasta Krakowa, fakt, iż Małgorzata Mirga-Tas, zdobywczyni Paszportu Polityki 2020⁷⁰ w kategorii sztuki wizualne reprezentuje Polskę na weneckim Biennale w 2022⁷¹ roku stanowić powinien bardzo ważny potencjał do wykorzystania.

⁷⁰ Sztuki wizualne: Małgorzata Mirga-Tas laureatką Paszportów Polityki: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/paszporty/2100301,1,sztuki-wizualne-malgorzata-mirga-tas-laureatka-paszportow-polityki.read> (dostęp: 14.02.2022)

⁷¹ Małgorzata Mirga-Tas na 59. Biennialach Wenecji : <https://www.vogue.pl/a/malgorzata-mirga-tas-na-59-biennialach-wenecji> (dostęp: 14.02.2022); Przecharowując świat. Małgorzata Mirga-Tas, kuratorzy: Wojciech Szymański, Joanna Warsza zwycięski projekt: <https://labiennale.art.pl/wp-content/uploads/2021/10/7.-Malgorzata-Mirga-Tas-zwycieski.pdf> (dostęp: 14.02.2022)

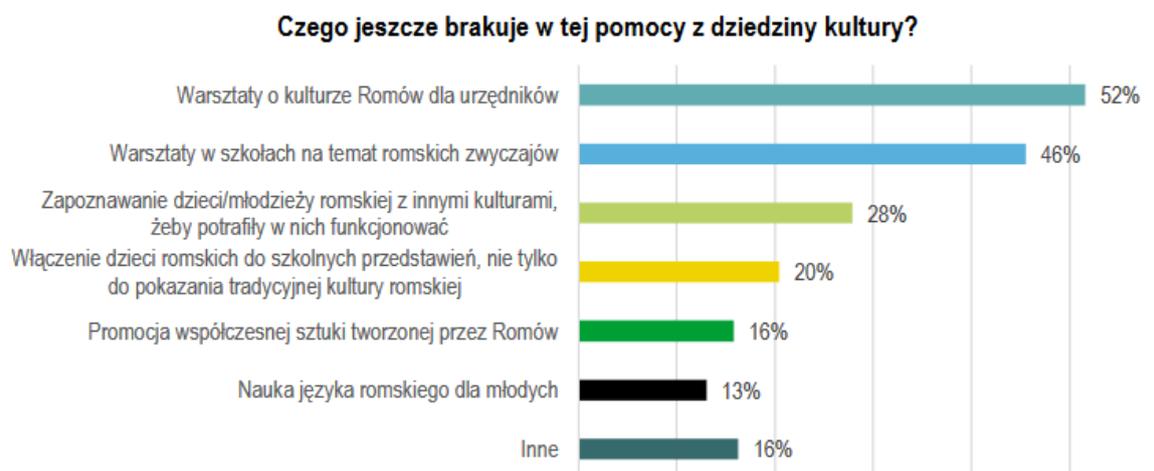
Fotografia 2. Małgorzata Mirga-Tas

Źródło: Archiwum prywatne Elżbiety Mirgi-Wójtowicz.

Potrzebne z perspektywy Romów obszary wsparcia w dziedzinie kultury przedstawia poniży rysunek:

Rysunek 6. Możliwe obszary wsparcia w ramach edukacji kulturalnej

Źródło: Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020⁷²

⁷²Badanie ewaluacyjne Programu integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014 – 2020: https://www.malopolska.uw.gov.pl/doc/Raport_z_ewaluacji_Programu_na_rzecz_integracji_spolesznosci_romskiej_na_lata_2014-2020.pdf (dostęp: 14.02.2022)

5.1. Działalność w zakresie edukacji o Zagładzie Romów w Krakowie

Działalność organizacji romskich ma ważny wymiar budowania tożsamości, na którą składa się także świadomość przeszłości. Stąd, bardzo ważnym procesem, wspieranym mocno przez tak zwany ruch etnicznej mobilizacji Romów w Europie jest próba budowania jedności w różnorodności (nie jednolitości), wspólnej tożsamości i solidarności, ale przede wszystkim odzyskiwanie i tworzenie pamięci historycznej. Głównym elementem tego procesu są wszelkiego rodzaju działania związane z upamiętnieniem Zagłady Romów w czasie II Wojny Światowej.

W dniu 2 sierpnia 1944 roku 2897 osób; starcy, kobiety i dzieci Sinti i Romowie z "obozu cygańskiego" - "Zigeunerlager" w KL Auschwitz-Birkenau, zostali zamordowani w komorach gazowych. Wiedza i oficjalne uznanie Zagłady Romów w czasie II wojny światowej jest wciąż bardzo ograniczone - szczególnie wśród młodych Europejczyków, w tym Romów. Dla ternYpe⁷³ – Międzynarodowej Sieci Organizacji Młodzieżowych Romskich - ludobójstwo Romów to jeden z flagowych projektów i obszarów zainteresowania.

Od 2010 roku ternYpe upamiętnia 2 sierpnia poprzez spotkania młodych w Krakowie, organizując coroczne obchody w Auschwitz-Birkenau pod nazwą Dikh He Na Bister⁷⁴ (Patrz i nie zapomnij). Spotkania dedykowane są dla młodych Europejczyków i koncentrują się wokół międzynarodowego seminarium na temat edukacji młodych ludzi z różnych środowisk europejskich. Ważnym elementem spotkań są warsztaty, dyskusje o antycyganizmie, dyskryminacji i ekstremizmie z jakim styka się dzisiejsza Europa. Kluczowym komponentem spotkań są także spotkania z Ocalałymi Romami z Holocaustu. Krakowianka Krystyna Gil od początku była w spotkaniach bardzo zaangażowana. Zwykle uczestniczy w wydarzeniach ok. 300 osób. Uczestnicy są zakwaterowani w Akademikach UJ Żaczek i Nawojka, warsztaty i różne wydarzenia odbywają się w przestrzeniach udostępnianych przez UP i UJ.

W 2013 roku ternYpe wraz ze swoimi partnerami z całej Europy zgromadziła około 450 młodych Europejczyków z 20 krajów Europy, Kanady i USA w Krakowie i Auschwitz w celu

⁷³ Więcej o ternYpe: <http://www.ternype.eu/>

⁷⁴ Więcej o projekcie Dikh He Na Bister <https://2august.eu/>

upamiętnienia Zagłady Romów w czasie II Wojny Światowej. Spotkanie młodych Romów i nie-Romów w 2013 roku przerosło oczekiwania organizatorów i było pierwszym tak dużym międzynarodowym spotkaniem w Europie. W 2014 roku w 70-tą rocznicę likwidacji "Zigeunerlager" w KL Auschwitz-Birkenau ternYpe wraz z organizacjami partnerskimi zgromadziło ponad tysiąc osób.

W 2019 roku w 75 rocznicę, do Krakowa znowu przyjechali młodzi Romowie i nie-Romowie, aby uczestniczyć w serii kilkudziesięciu warsztatów, szkoleń, wykładów i spotkań. W Auli Auditorium Maximum UJ odbyła się dwudniowa międzynarodowa konferencja naukowa i wystawa artystów romskich poświęcona upamiętnieniu Zagłady Romów. W 2020 roku obchody przeniosły się do Internetu⁷⁵, natomiast w 2021 roku, z uwagi na trwającą pandemię i obostrzenia spotkanie młodych Romów w liczbie tylko 80 osób odbyło się w Międzynarodowym Domu Spotkań Młodzieży w Oświęcimiu.

Fotografia 3. Konferencja „Is Auschwitz only sleeping?” Od lewej: Romani Rose, Raymond Guerne, Rev. Jesse Jackson, Jesse Jackson Jr

Źródło: Jarosław Praszakiewicz, Documentation and Cultural Centre of German Sinti and Roma.

⁷⁵ Strona internetowa poświęcona upamiętnieniu Zagłady Romów: <https://www.roma-sinti-holocaust-memorial-day.eu/>

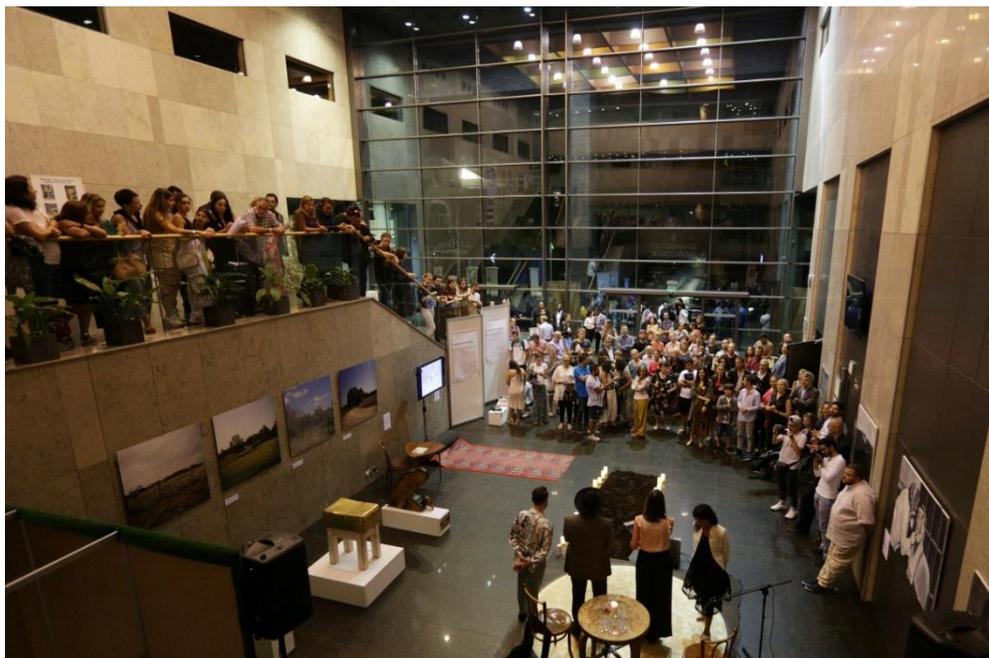
Fotografia 4. Koncert Requiem dla Auschwitz w Audytorium Maximum UJ

Źródło: European Roma Institute for Arts and Culture – ERIAC.

W wydarzenie to, oprócz organizacji romskich z całej Europy od początku zaangażowani są również partnerzy z Krakowa jak Romskie Stowarzyszenie Oświatowe Harangos oraz Fundacja Sztuki Jaw Dikh z Czarnej Góry. Inicjatywę od początku wspierały krakowskie instytucje i organizacje takie jak: Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Pedagogiczny, Żydowskie Muzeum Galicja, The Jewish Community Centre of Krakow, Żydowskie Stowarzyszenie Czulent. Medialnie zaangażowane było Radio Kraków oraz TVP Kraków. Uczestnikami wydarzeń jest nie tylko młodzież, ale też przedstawiciele instytucji Europejskich takich jak OBWE, ODIHR, Rada Europy, Komisja Europejska, Parlament Europejski, korpus dyplomatyczny a także przedstawiciele rządów krajów Europejskich.

Fotografia 5. Wystawa sztuki TEARS OF GOLD/SOWNAKUNE JASFA

Źródło: Jarosław Praszakiewicz, Documentation and Cultural Centre of German Sinti and Roma

Fotografia 6. Uczestnicy Międzynarodowego Taboru Pamięci w 2018 roku

Źródło: Archiwum prywatne Elżbiety Mirga-Wójtowicz

Fotografia 7. Obchody Dnia Pamięci o Zagładzie Romów dokonanej w Auschwitz-Birkenau w 2018 roku. Na zdjęciu młodzież romska – uczestnicy projektu Dikh He Na Bister

Źródło: TERNYPE/DIKH HE NA BISTER

6. WNIOSKI

Niniejszy raport miał na celu przedstawienie miejsca Romów w krakowskim krajobrazie społeczno-kulturowym wraz z ich potrzebami i wyzwaniami. Romowie w Krakowie nie stanowią liczbowo dużej grupy. Niemniej są z pewnością integralną częścią wieloetnicznej mozaiki miasta i zarówno w sensie historycznym jak i społecznym je współtworzyli. Ich tragiczne doświadczenie II wojny światowej (w której zostało zamordowanych między 25% a 50% europejskich Romów) jak i integracja w tkankę powojennego Krakowa, a szczególnie powstałej Nowej Huty zasługuje na większe upowszechnienie w społecznej świadomości krakowian.

Na ogólnym poziomie wnioski z naszego badania partycypacyjnego dotyczą przede wszystkim wyzwań przed jakimi stoi romska kultura jako zakorzeniony w języku system znaczeń, norm, wartości i zachowań. Podobnie jak inne tradycyjne kultury w których przekaz werbalny jest kluczowy, międzypokoleniowe pęknięcie stanowi dla tej kultury zagrożenie egzystencjalne. Jednocześnie nie należy zapominać, iż ostatnie półwiecze wskazuje, iż Romowie krakowscy, a szczególnie nowohuccy są bardzo do swojej lokalnej, małej ojczyzny przywiązani. Jako jednocześnie Polacy i Romowie są bardzo dobrym przykładem wzajemnego przenikania się i współgrania kultury polskiej i romskiej.

Nasze analizy jak i rozeznanie w procesach migracyjnych pozwala stwierdzić, iż proces depopulacji romskich społeczności Krakowa na skutek migracji uległ zahamowaniu, niemniej należy pamiętać, że nadal jego skutki są widoczne – chociażby w dużej liczbie seniorów mających kontakty z dziećmi czy wnukami tylko na odległość. Jednocześnie migranci powrotni z tych społeczności stanowią bardzo ważny zasób, przywożąc nie tylko oszczędności, języki, obeznanie w świecie, ale też świadomość jak w praktyce społecznej działa wielokulturowość na poziomie miasta. Nie ulega wątpliwości, że wyjazdy późnych lat 80. i 90. miały podtekst ekonomiczny i bytowy, niemniej spory udział miało też poczucie bezpieczeństwa, które rosnąca w tych latach dyskryminacja i rasizm podważały. W percepcji Romów, doświadczenie rasizmu w Polsce w tych czasach było powszechne i chociaż dzisiaj na pewno problem ma mniejszą intensywność i mniej kojarzy się z otwartą agresją, nadal zdarza się, iż Romów traktuje się jako nie-Polaków, nie-współobywateli oraz nie przynależących do lokalnego świata obcych.

Z punktu widzenia polityk społecznych uważamy, iż z pewnością czas dojrzał, aby Miasto Kraków zobaczyło w Romach ważnych współpartnerów, a ich doświadczenie i świat kultury jako istotny zasób w tworzeniu promocji miasta kładącej nacisk na otwartość i wielokulturowość. Krakowscy Romowie i ich historia stanowią integralną część tego miasta. Owszem, brak w historii tej społeczności generałów, wielkich polityków, profesorów (jeszcze) czy twórców wielkiej, wydarzeniowej historii. Ale z punktu widzenia równościowej polityki wielokulturowego miasta nie powinno to mieć znaczenia – jako mieszkańcy, robotnicy, przedsiębiorcy, matki, ojcowie, uczniowie, sąsiedzi, krewni - ich obecność współtworzyła i nadal tworzy Kraków. Znaczenie powinno mieć, iż mimo kryzysu okresu przełomu po 1989 roku, społeczność romska w Krakowie się odradza, co pokazuje jak bardzo Romowie są do swojej lokalnej ojczyzny przywiązani – społecznie, ekonomicznie i emocjonalnie. Zarówno migranci powrotni, ich dzieci, jak i Romowie którzy zagranicę nie wyjeżdżali, stanowią ważną grupę na mapie miasta. Grupa ta zmagą się z wieloma problemami, niemniej uważamy, iż nie są to problemy nie do rozwiązania, a wsparcie i przychylne nastawienie władz miasta z pewnością do ich rozwiązania się przyczyni.

7. REKOMENDACJE

Wiele rekomendacji dla władz miejskich jakie przedstawiamy poniżej wynika z faktu, że Urząd Miasta Krakowa nie wykorzystuje możliwości i potencjału finansowego jaki oferuje Zwiększona Subwencja Oświatowa oraz Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce. Naszym zdaniem wiele z rozwiązań jakie proponujemy – ale nie wszystkie – da się zrealizować z pomocą tych źródeł finansowych. Powodzenie proponowanych zadań zapewni partnerstwo i współpraca z działającymi w Krakowie asystentami romskimi, liderami i organizacjami romskimi.

7.1. Rekomendacje dotyczące polityki kulturowej, w tym językowej i historycznej

- Wykorzystanie zasobów krakowskich instytucji kulturalnych (Muzeum Miasta Krakowa i jednostek pomocniczych) do pokazania historii krakowskich Romów. Przygotowanie monograficznej wystawy dokumentującej obecność Romów przede wszystkim w Krakowie i Małopolsce i konieczność potraktowania zbiorów romskich jako materiału do kampanii uświadamiającej, a więc wykorzystania historii Romów jako okazji do wdrożenia równościowych polityk zarządzania różnorodnością.
- Wypracowanie strategii działań partycypacyjnych instytucji kultury, przedstawicieli społeczności romskiej, jednostek organizacji samorządowych do wspólnego tworzenia głosu i narracji o Romach, który bardziej będzie słyszalny w przestrzeni miasta.
- Upamiętnienie w przestrzeni miasta (np. ul. Floriańska) legendarnego skrzypka Stefana Dymitra „Kororo”. Sposób realizacji wymaga konsultacji także ze środowiskiem romskim, a w szczególności z członkami rodziny Stefana Dymitra.

Fotografia 8. Stefan Dymiter "Kororo" z romskimi muzykami z Nowej Huty i Prokocimia koncertujący na Rynku Głównym w Krakowie, lata 90., XX wieku

Źródło: Archiwum rodzinne Moniki Szewczyk

- Zorganizowanie serii wydarzeń kulturalnych związanych z ważnymi postaciami i o ważnych osobach dla Romów, na zasadzie przybliżania kultury (Krystyna Gil, Marian Gil, Kororo, Edward Dunka, Andrzej Mirga).

Fotografia 9. Krystyna Gil

Źródło: Maciej Mroziewski, Fundacja Sztuki Jaw Dikh

Fotografia 10. Marian Gil

Źródło archiwum prywatne Marzeny Fraś.

Fotografia 11. Edward Dunka

Źródło: Archiwum prywatne Moniki Szewczyk.

Fotografia 12. Andrzej Mirga

Źródło: Roma Education Fund⁷⁶

- Miasto Kraków powinno wykorzystać potencjał jaki dają coroczne spotkania młodzieży z całej Europy w Krakowie z okazji upamiętniania Zagłady Romów 2 sierpnia. Młodzież z chęcią przyjeżdża do Krakowa, zwiedza zabytki i eksploruje miasto. To jest świetna okazja do promowania Miasta Krakowa jako otwartego na wielokulturowość, wspierającego i promującego mniejszości. Miasto może być ważnym aktywnym partnerem tego wydarzenia.
- Miasto Kraków, wraz z jednostkami edukacyjnymi powinno aktywnie włączyć się w promocję nauki i zachowania języka romskiego – dla Romów, jak i dla Gadziów (nie-Romów).
- Uwrażliwienie mieszkańców Krakowa w sprawie wykluczającego języka jaki często wobec Romów jest stosowany. Chodzi o: a) upowszechnianie pojęcia Rom/Romni, b) podkreślanie ich zasiedzenia w polskim krajobrazie społeczno-kulturowym, c) niuansowanie nomadycznej przeszłości niektórych grup romskich poprzez wskazanie

⁷⁶ Roma Education Fund <https://www.romaeducationfund.org/ref-chair-andrzej-mirga-addresses-romaversitas-international-student-summit/> (dostęp 15.12.2021)

na historyczne uwarunkowania wędrowania, d) unikanie esencjalizowania tradycji nomadycznych.

7.2. Rekomendacje dotyczące polityki edukacyjno-zawodowej

- Przeprowadzenie szkolenia dla poszczególnych Wydziałów UMK, dyrektorów krakowskich szkół na temat szans i możliwości zwiększonej subwencji oświatowej w kontekście edukacji dzieci romskich. Można tego typu szkolenia podjąć we współpracy komórkami zajmującymi się mniejszościami narodowymi i etnicznymi MSWIA, MEN, Kuratorium Oświaty w Krakowie. Romowie eksperci, asystenci edukacji romskiej powinni być zaangażowani w to działanie. Szkolenie pozwoli zorientować się na temat pracy i potrzeb asystentów romskich, skali trudności z jakimi się stykają, logistycznych wyzwań.
- Zatrudnienie kolejnych asystentów romskich. Praca asystentów romskich i nauczycieli wspomagających powinna być bezwzględnie kontynuowana i wspierana przez instytucje edukacyjne.
- Przeprowadzenie szkoleń dla urzędników krakowskich instytucji miejskich na temat współczesnej sytuacji Romów.
- Przeprowadzenie szkolenia antydyskryminacyjnego (z naciskiem na antycyganizm) dla kadry pedagogicznej, we współpracy z romskimi ekspertami i z ekspertami mniejszościowymi. Tego typu zadania można sfinansować w ramach Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce.
- Zakupienie dla dzieci i młodzieży w ramach zwiększonej subwencji oświatowej i/lub w ramach nowego Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030, sprzętu komputerowego w razie pandemicznych sytuacji związanych z kwarantanną i koniecznością nauki zdalnej.
- Zwrócenie uwagi na sytuację edukacyjną dzieci romskich spoza Nowej Huty, szczególnie w rodzinach wielodzietnych w których rodzice są nieobecni, a wychowaniem zajmują się dziadkowie. Utworzenia nowej świetlicy dla dzieci z tamtych dzielnic, bądź dowożenie ich busem na zajęcia pozalekcyjne.
- Wykorzystanie środków ze zwiększonej subwencji oświatowej i/lub z Program integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030 na organizację

czasu wolnego dla dzieci i młodzieży – wyjścia do teatru, muzeów, wycieczki, dofinansowania dla najzdolniejszych uczniów do rozwijania swoich pasji. Organizacja lata/ferii w mieście. Zalecana w tym względzie współpraca z asystentami i organizacjami romskimi.

- Cykliczna/coroczna diagnoza potrzeb edukacyjnych dzieci i młodzieży romskiej, działanie konieczne do realizacji we współpracy z asystentami romskimi oraz nauczycielami wspomagającymi.
- Wykorzystanie migracyjnego doświadczenia dzieci romskich – zarówno na niwie kompetencji językowych jak i kulturowych. Wykorzystanie ich wiedzy dotyczącej doświadczeń ze zróżnicowaniem etnicznym i kulturowym.
- Zatrudnienia asystenta socjalnego/asystenta socjalno-zawodowego o pochodzeniu romskim, który pomagałby pracownikom socjalnym w realizacji pracy z rodzinami romskim. Integracyjne Stowarzyszenie Sawore – zgłosiło w współpracy z MOPS projekt „Pomocna dłoń” w latach 2018, 2019 do Programu na rzecz integracji społeczności romskiej, jednak nie uzyskał dofinansowania. MOPS był taką współpracą zainteresowany.
- Sytuacja zdrowotna społeczności romskiej jest powiązana z warunkami bytowymi, z zatrudnieniem, również z poziomem wykształcenia. Te zależne powinny być brane pod uwagę przy planowaniu kompleksowych polityk publicznych.

7.3. Rekomendacje dotyczące polityki senioralnej

- Utworzenie świetlicy, miejsca spotkań dla romskich seniorów, które by stanowiło także miejsce spotkań całej społeczności.
- Rozważyć poprawę warunków mieszkaniowych krakowskich Romów poprzez skorzystanie z możliwości oferowanych w ramach nowego Programu integracji społecznej i obywatelskiej Romów w Polsce na lata 2021-2030. Organizacje romskie nie mają szans wykonywania tego typu zadań.
- Przeprowadzenie akcji oddłużania mieszkań zajmowanych przez rodziny romskie poprzez pracę na poczet spłaty zadłużenia mieszkań (odpracowywanie długów na rzecz gminy/miasta), należy rozważyć udzielenie bezpłatnej pomocy prawnej w celu uzyskania tytułu prawnego.

- Wsparcie seniorów w kwestiach zdrowotnych. Organizacje romskie we współpracy z kadrą lekarską, powinny być głównymi wykonawcami zadań mających na celu profilaktykę i poprawę zdrowia.
- Przeprowadzenie szkolenia antydyskryminacyjnego dla pracowników służby zdrowia.

7.4. Rekomendacje dotyczące relacji ze społeczeństwem obywatelskim

- Powołanie przedstawiciela społeczności romskiej przy Prezydencie Miasta Krakowa (pełnomocnik ds. mniejszości romskiej), padła również propozycja powołania koordynatora asystentów edukacji romskiej.
- Wsparcie instytucjonalne, strukturalne i kompetencyjne dla organizacji romskich, aby skuteczniej współpracowały z miastem.
- Wymiana dobrych praktyk z innymi organizacjami działającymi w Krakowie, wymiana informacji jakie działania podejmować, aby chronić kulturę, tradycję, język romski.

8. BIBLIOGRAFIA

Babicki M.A. (2008) Polityka władz PRL wobec społeczności romskiej, Związek Romów Polskich, Szczecinek.

Bartosz A. (2004) Nie bój się Cygana, Pogranicze.

Depczyńska J. (1978), Cyganie w środowisku pracy: na przykładzie zbiorowości Cyganów w Nowej Hucie, UMCS, Lublin.

Fajkowska E. (2007) U nas Cygan nie mieszka, [w]: „Lodołamacz” nr 25, wrzesień.

Fiałkowska K., M. Garapich, E. Mirga-Wójtowicz (2018) Antropologia migracji polskich Romów – wypełnianie luki w badaniach migracyjnych i romologicznych; *Studia Romologica*, nr 11/2018, str. 299-333.

Fiałkowska K., M. Garapich, E. Mirga-Wójtowicz (2018) Migration paths of Polish Roma. Research report. Ośrodek Badań nad Migracjami, Uniwersytet Warszawski.

Golonka-Czajkowska M. (2013), Nowe miasto nowych ludzi, Wydawnictwo UJ.

Kapralski S., M. Martyniak, J. Talewicz-Kwiatkowska Joanna (2011), Romowie w KL Auschwitz. Głosy Pamięci. Oświęcim, Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau.

Kapralski S. (2012) Naród z popiołów. Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Kapusta A., P. Kapusta (2018), Obiekty romskie w archiwum Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Rekonesans antropologiczny. *Studia Romologica* nr 11.

Klich-Kluczevska B. (2009), Nowa Huta skąd przychodzimy, [w:] *Moja Nowa Huta. Wystawa jubileuszowa*, red. K. Jurewicz, Kraków: Muzeum Historyczne Miasta Krakowa.

Miodyńska A. (2005), Chłopak z gitarą, [w:] *Nowa Huta. Księga uwolnionych tekstów*, pod red. Ł. Piekarska-Dukaj, Kraków.

Milewski J. (2008) Dym się rozwiewa. Zysk i S-ka.

Mirga-Wójtowicz E. (2009), Znaczenie Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w walce z wykluczeniem społecznym Romów – perspektywa praktyczna, w: Różycka M., Weigl B., red., *Romowie. Między wędrówką a edukacją*, Warszawa, s. 74-85.

Mirga-Wójtowicz E., M. Szewczyk (2019) Civil society monitoring report on implementation of the national Roma integration strategy in Poland. Assessing the progress in four key policy areas of the strategy, Fundacja Sztuki Jaw Dikh, Publications Office of the European Union

L. Mróz., (2001), *Dzieje Cyganów Romów w Rzeczypospolitej XV-XVIII*, Warszawa

Pilotażowy program rządowy na rzecz społeczności romskiej w województwie małopolskim na lata 2001-03: (<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/pilotażowy-program-rza/6721,Tresc-pilotażowego-programu-rządowego-na-rzecz-społeczności-romskiej-w-województ.html>);

Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2004-2013:
(<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/tresc-programu-na-rzecz/6670,Tresc-Programu.html>);

Program integracji społeczności romskiej w Polsce na lata 2014-2020:
(<http://mniejszosci.narodowe.mswia.gov.pl/mne/romowie/program-integracji-spol/8303,Program-integracji-spolcznosci-romskiej-w-Polsce-na-lata-2014-2020.html>)

Szewczyk M. (2015), Asystent Zatrudnienia Wspieranego jako nowe narzędzie w aktywizacji zawodowej osób wykluczonych społecznie, [w:] Romowie w Polsce i w Europie od dyskryminacji do tolerancji, pod red A. Bartosz, P. Borek, B. Gryszkiewicz.

Szewczyk M. (2019). O Romach w Nowej Hucie słów kilka, Integracyjne Stowarzyszenie Sawore. Kraków.

Żurek R. (2017). Zmiany w sytuacji bytowej krakowskich Romów po wejściu Polski do Unii Europejskiej, Przegląd Narodowościowy Romowie nr 3/2017, Uniwersytet Zielonogórski

9. SPIS TABEL

Tabela 1. Orientacyjna liczba Romów zamieszkałych w Nowej Hucie	20
Tabela 2. Poziom wykształcenia według Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku w porównaniu z Narodowym Spisem Powszechnych z 2011 roku	22

10. SPIS RYSUNKÓW

Rysunek 1. Opinia na temat sytuacji Romów w latach 2014-2020.....	23
Rysunek 2. Mapy pokazujące odsetek i liczbę dzieci romskich realizujących obowiązek szkolny	25
Rysunek 3. Czynniki motywujące dzieci i młodzież romską w kontynuacji nauki.....	31
Rysunek 4. Przekonania Romów o swojej samodzielności w załatwianiu urzędowych.....	37
Rysunek 5. Rodzaje wsparcia z jakiego Romowie skorzystali oraz jakie uważają za najważniejsze	38
Rysunek 6. Możliwe obszary wsparcia w ramach edukacji kulturalnej	46

11. SPIS FOTOGRAFII

Fotografia 1. Festiwal w ramach Międzynarodowych Dni Kultury Romskiej na Łąkach Nowohuckich	36
Fotografia 2. Małgorzata Mirga-Tas	46
Fotografia 3. Konferencja „Is Auschwitz only sleeping?” Od lewej: Romani Rose, Raymond Guerne, Rev. Jesse Jackson, Jesse Jackson Jr.....	48
Fotografia 4. Koncert Requiem dla Auschwitz w Audytorium Maximum UJ	49
Fotografia 5. Wystawa sztuki TEARS OF GOLD/SOWNAKUNE JASFA	50
Fotografia 6. Uczestnicy Międzynarodowego Taboru Pamięci w 2018 roku	50
Fotografia 7. Obchody Dnia Pamięci o Zagładzie Romów dokonanej w Auschwitz-Birkenau w 2018 roku. Na zdjęciu młodzież romska – uczestnicy projektu Dikh He Na Bister	51
Fotografia 8. Stefan Dymiter "Kororo" z romskimi muzykami z Nowej Huty i Prokocimia koncertujący na Rynku Głównym w Krakowie, lata 90., XX wieku	55
Fotografia 9. Krystyna Gil	55
Fotografia 10. Marian Gil	56
Fotografia 11. Edward Dunka	56
Fotografia 12. Andrzej Mirga.....	57

12. NOTKI BIOGRAFICZNE REALIZATORÓW BADANIA

Michał P. Garapich – doktor antropologii, pracownik naukowy Uniwersytetu Roehampton oraz współpracownik Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego. Autor i współautor trzech monografii i ok. 50 artykułów naukowych, kierownik dwóch projektów badawczych dotyczących migracji polskich Romów (finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki). Wykonawca wielu projektów badawczych i ewaluacyjnych zleconych przez władze brytyjskie, organizacje pozarządowe oraz samorządy londyńskie. Jego ekspertyzy posługujące się metodami jakościowymi miały bezpośredni wpływ na politykę społeczną władz londyńskich oraz organizacji pozarządowych. W ostatnim czasie autor raportu dla brytyjskiego Home Office dotyczącego politycznej radykalizacji polskich migrantów (2021).

Elżbieta Mirga-Wójtowicz – animatorka kultury, politolożka i badaczka, absolwentka Uniwersytetu Jagiellońskiego. Obecnie doktorantka na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie oraz współpracowniczka Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego. Posiada prawie 15-letnie doświadczenie pracy w administracji rządowej w zakresie realizacji polityki państwa wobec mniejszości narodowych i etnicznych, w szczególności realizacji polityki integracyjnej wobec Romów w Polsce. W latach 2008-2014 Pełnomocniczka Wojewody Małopolskiego ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych. W latach 2007-2017 wykładowczyni podyplomowych studiów romologicznych na Uniwersytecie Pedagogicznym w Krakowie. Autorka raportów ewaluacyjnych dotyczących polityki integracyjnej wobec Romów w Polsce dla Komisji Europejskiej w ramach projektu Roma Civil Monitor (2017-2020).

Monika Szewczyk – doktorantka Szkoły Doktorskiej Nauk Społecznych Uniwersytetu Jagiellońskiego i współpracowniczka Ośrodka Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego. Związana ze środowiskiem romskim, działa na rzecz rozwoju, zachowania kultury i tradycji romskiej. W latach 2018, 2020, 2021 powołana jako przedstawiciel społeczności romskiej przez Wojewodę Małopolskiego do Komisji opiniującej wnioski nadesłane przez jednostki samorządu terytorialnego, stowarzyszenia, związki wyznaniowe i inne organizacje działające na terenie województwa małopolskiego w sprawie realizacji zadań integracji społeczności romskiej.